

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

KLASİK BELÂGAT LİTERATÜRÜNÜ YANSITMASI BAĞLAMINDA ZİYABEY KÜTÜPHANESİNDEKİ YAZMA ESERLER

MANUSCRIPTS IN ZİYABEY LIBRARY IN THE CONTEXT OF REFLECTING THE
CLASSICAL RHETORIC LITERATURE

Mustafa KAYAPINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı
Anabilimdalı
mustafakayapinar@yahoo.com, orcid.org/ 0000-0001-9547-277X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Mart 2022 / 13 March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 09 Mayıs 2022 / 09 Mayıs 2022

Yayın Tarihi / Published: 14 Temmuz 2022 / 14 July 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 783-814

Cite as / Atıf: Kayapınar, Mustafa. “Klasik Belâgat Literatürünü Yansıtması Bağlamında Ziyabey Kütüphanesindeki Yazma Eserler) [Manuscripts in Ziyabey Library in the Context of Reflecting the Classical Rhetoric Literature]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/2 (Temmuz/July 2022), 783-814.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

Yazma eserler, İslam Medeniyetinin birikimini yansıtmaları bağlamında hayati unsurlardır. Her biri nevi şahsına münhasır bir mahiyet arz eden yazmalarla ilgili zengin bir literatür bulunmaktadır. Yazma eserler arasında, belâgat ilmine dair kitaplar önemli bir konuma sahiptir. Ziyabey Kütüphanesi, değerli birçok yazma eseri bünyesinde barındırmaktadır. Belâgata dair 33 adet yazma ile sınırlı tutulan çalışma, eserlerin tespit edilerek tanımlanması marifetiyle klasik belâgat literatürünü ne ölçüde yansıttığı meselesini ele almaktadır. Bir medeniyetin hafızası konumundaki yazma eserlerin aydınlığa çıkarılması, araştırmacıların dikkatini çekerek ayrıntılı çalışmalara vesile olması açısından önem arz etmektedir. Çalışma ile kütüphane raflarında atıl durumda bekleyen belâgat yazmaları ile ilgili sağlıklı bilgiler vermenin yanı sıra bunların literatürü temsil boyutunu sergileyerek kadim dil birikimi üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Konu ele alınırken, katalog üzerinden belâgatle ilgili yazma eserlere ait bilgiler tespit edildi. Eserler metin türlerine göre tasnif edildi. Müellif ve eserler hakkında özet bilgilerin yanı sıra yazmanın fiziksel unsurları, yazı türü, müstensihî, istinsah tarihi gibi bilgiler de tespit edildi. Dijital görüntüler incelenerek bilgilerin sağlanması yapıldı. Gerektiğinde orijinal nüshalara başvurularak bilgiler teyit edildi. Kadim belâgat eserleri arasındaki ilişkileri gösteren bir şema hazırlandı. Değerlendirmeler bu veriler üzerinden yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Ziyabey Kütüphanesi, Klasik Belâgat Literatürü, Yazma Eser, Şerh, Hâşiye, Muhtasar.

Abstract

Manuscripts are vital elements in the context of reflecting the accumulation of Islamic Civilization. There is a rich literature on manuscripts, each of which is of a unique nature. Among the manuscripts, books on the science of rhetoric have an important place. Ziyabey Library has many valuable manuscripts. The study, which is limited to 33 manuscripts on rhetoric, deals with the issue of how much it reflects the classical rhetoric literature by identifying and defining the manuscripts. It is important that the manuscripts, which are the memory of a civilization, are brought to light in terms of drawing the attention of researchers and conducive to detailed studies. With the study, it is aimed to contribute to the studies on ancient language accumulation by presenting the dimension of representation of the literature, as well as giving healthy information about the rhetoric manuscripts that are waiting on the library shelves. While the subject was being handled, information on manuscripts related to rhetoric was determined through the catalogue. The manuscripts were classified according to the text types. In addition to the summary information about the author and the books, information such as the physical elements of the manuscript, the type of writing, the copyist, the date of copying were also determined. The digital images were analyzed and the information was provided. When necessary, the information was confirmed by referring to the original copies. A diagram was prepared showing the relationships between ancient rhetoric works. Evaluations were made on these data.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ziyabey Library, Classical Rhetoric Literature, Manuscript, Commentary, Annotation, Concise..

Extended Abstract

Manuscripts are vital elements in the context of reflecting the accumulation of Islamic Civilization. The first manuscript in Islamic Civilization is the Qur'an. Afterwards, manuscripts were written in the fields of hadith, biography, language, poetry, fiqh and tafsir. Turkey is the country with the highest number of Islamic manuscripts. There are approximately 300 thousand manuscripts. More than 160 thousand of them are in Arabic, 70 thousand in Turkish, and 13 thousand in Persian. The majority of manuscripts in Turkey are kept in 35 libraries under the Ministry of Culture, General Directorate of Libraries.

The study, which is limited to 33 manuscripts on rhetoric, deals with the issue of how much it reflects the classical rhetoric literature by identifying and defining the works. It is important that the manuscripts, which are the memory of a civilization, are brought to light in terms of drawing the attention of researchers and conducive to detailed studies. With the study, it is aimed to contribute to the studies on ancient language accumulation by presenting the representation dimension of classical rhetoric literature, as well as giving healthy information about the rhetoric manuscripts that are waiting on the library shelves. While the subject was being handled, information on manuscripts related to rhetoric was determined through the catalogue. The manuscripts were classified according to the text types. In addition to the summary information about the author and the books, information such as the physical elements of the manuscript, the type of writing, the copyist, the date of copying were also determined. The information was confirmed by examining the digital images and, when necessary, the original copies.

Ziyabey Library, which was built and dedicated by Ziyabey in 1908, is an important center that contains valuable manuscripts on various branches of science in various languages. The library catalog contains important information such as the name of the book, the author, the copyist, the donor or the institution, the date of copying, the type of writing, and the binding, but it also contains errors from time to time.

Among the manuscripts, books on the science of rhetoric have an important place. 33 of the 390 manuscripts on Arabic Language and Literature in the Ziyabey Library are about rhetoric. 2 of them are the main text, 9 of them are commentary, 8 of them are concise, 8 of them are annotation, 1 of them are in verse, 2 of them are on a specific subject of rhetoric, and 3 of them are of other type.

As a result of the examinations, it has been determined that the manuscripts generally have physical elements such as zencirek, sunburst, miklep and that the page is deformed or incomplete copies are rare. No copy of the author has been found in the works.

From the perspective of the author, Teftâzânî (8) comes first with the most copies with his two different books. It is followed by Kazvîni (4), Cürçânî (3), Sekkâkî (2) and İsfarayîni (2), respectively. According to the date of the author's death, one of them is unknown, while the author of Miftâhu'l-'ulûm Sekkâkî (626) is in the first place; İbrahim Gümüşhânevi (1207), the author of Risaletü'l-istiâre ve'l-beyân ve'l-meânî, is at the end of the list.

The manuscripts are as follows, according to their writing dates: al-Mutavvel with the fixture number (51) belonging to Teftâzânî first (748), and Telhîsü'l-Miftâh with the number (814281) belonging to al-Kazvîni, lastly. (1219) appears to have been written. The writing date of 13 manuscripts could not be determined.

In terms of writing type, although mostly nesih font is seen, different writing fonts are also encountered.

In terms of the number of pages, it is seen that the al-Mutawwal copy dated 1012, registered with the fixture number (48), has the most (246) and the Risâletü'l-istiâre copy with the fixture number (250/1) has the least (7).

In the Ottoman Empire, there are two main trends, the madrasa school and the non-medrese school, in which the books called Miftâh and Telhîs are decisive on rhetoric. Miftâhiyye Madrasahs, where Sekkâkî's Miftâhu'l-'ulûm is taught, come in the second step of the madrasahs, which have a hierarchical structure with Sahn-ı Semân at the top. The fact that

this name was given is due to the fact that Miftâhu'l-ulûm is the main text and is widely read due to its popularity. Rhetoric was accepted as a medium course in madrasas in the twenties, thirties and forties, but was not taught in the madrasahs at the upper level. Lessons in madrasahs were mainly followed through the third chapter of Sekkâkî's book called Miftâhu'l-'ulûm and books such as commentary, ihtisâr, annotation and ta'lik. The stages of rhetoric education and the books taught in madrasahs can be listed as Telhîsu'l-Miftâh (İktisâr), Şerh-i Muhtasar (İktisâd), Mutavvel, İzâh (İstiksâ).

Within the scope of the study, an original scheme was prepared to describe the phenomenon of reflecting classical rhetoric literature, depicting the hierarchy among classical books and their contributions to each other, whether in the catalog or not.

As can be seen in this scheme describing the relationship between rhetoric books, while the copies of the representatives of classical literature such as et-Teftâzânî, al-Kazvînî, al-Cürcânî, al-İsferâyînî are in the library; The most famous commentaries of Telhîs are el-İsferâyînî's el-Atvel, Babertî's Şerhu't-Telhîs, es-Subkî's Arusu'l-efrâh fî şerhi Telhîsî'l-Miftah, el-Atvel -The absence of books such as Magribî's Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsî'l-Miftâh and al-Kavlu'l-ceyyid by Mehmed Zihni seems to be an important shortcoming.

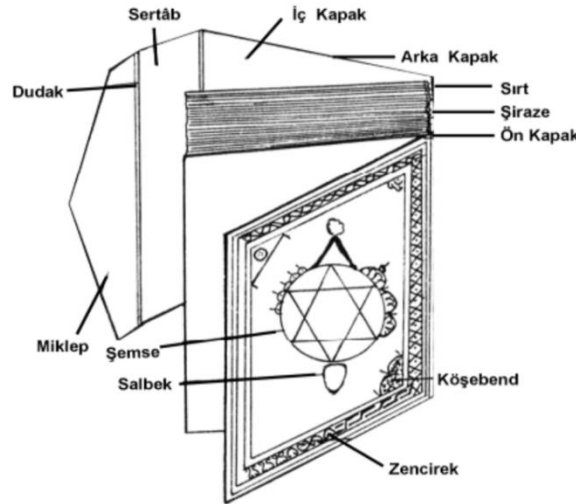
There is a close relationship between the studied manuscripts as a natural reflection of the history of classical rhetoric. Miftâhu'l-'ulûm, which has two copies, is the origin and flare of the rhetoric books written after him. There are 4 copies of Telhîsü'l-Miftâh belonging to al-Qazvînî, which has a systematic summary that even overshadows Miftâhu'l-'ulûm. al-Mutavvel, belonging to Teftâzânî, which has 4 copies in the list, is the most famous commentary of Telhîs, which has a great reputation in Ottoman madrasahs. Muhtaşarü'l-me'ânî, which was also written by Teftâzânî, is the most effective summary of Telhîs and has 4 copies in the catalog. el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik written by Hamza b. Turgud el-Aydinî and Unbûbu'l-belâğa fî yenbû'l-fesâha by al-Amasî are also among the prestigious commentaries of Telhîs. The existence of these manuscripts in the library clearly reveals the popularity and prestige of their time. Hâşiyeti alâ muhtaşari'l-me'ânî, belonging to Abdullah el-Yezdî, whose only copy is among the manuscripts examined, is an annotation of Teftâzânî's Muhtaşarü'l-me'ânî. On the other hand, the copies of the books such as el-Atvel, Şerhu't-Telhîs, Arusu'l-efrâh fî şerhi Telhîsî'l-Miftâh, Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsî'l-Miftâh and al-Kavlu'l-ceyyid, which are predicted to be found, not found.

Giriş

İslâm dünyasında *yazma*, *el yazması*, *mahtût* (...), *dest-nüvîs*, *hatt-ı destî* gibi kelime ve terkiplerle belirtilen yazma eser Batı dillerinde Latince *manuscript* (...) kelimesiyle ifade edilir".¹ İslâm Medeniyetinde kitap haline getirilen ilk metin, dolayısıyla ilk yazma eser Kur'ân-ı Kerîm'dir. Sonrasında yazmacılık gelişerek hadis, siyer eserleri ile dil, şiir, fıkıh ve tefsir alanlarında da eserler yazılmıştır. Yazma eserler her biri 10 varaktan (20 sayfa) oluşan formalardan oluşur. Her yazma eser özgündür. Cilt, varak, kâğıt cinsi, mürekkep, kâğıt ve yazı türü, süsleme özellikleri ve içerik bakımından az veya çok farklıdır. Söz konusu unsurlar, istinsah tarihi bulunmayan yazmaların yazıldığı dönem ve bölgenin tespitinde hayati önemi haizdir. Türkiye, İslâmî yazmaların en çok bulunduğu ülkedir. Türkiye'de takriben 300 bin yazma olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 160 binden fazlası Arapça; 70 bini Türkçe, 13 bin kadar cilt ise Farsçadır. Farklı dillerde kitaplar da mevcuttur. Türkiye'deki yazma eserlerin büyük çoğunluğu Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan 35 kütüphanede muhafaza edilmektedir.²

Yazma eserlere dair çalışmada önem arz eden özellikler şöyle sıralanabilir: *Mikleb*, *sertab*, *şirâze*, *zencirek*, *şemse*, *salbek*, *köşebend*, *ferâğ kaydı*, *temellük kaydı*, *hâtîme*. *Müellif nüshası* terimi ise müellifin, eserini ya bizzat kendi el yazısı ile yazdığı veya bir kişiye dikte ederek yazdırdığı nüsha demektir.³

Tablo 1: Yazma Eserlerin Fiziksel Unsurları

Sivas'ta bulunan kütüphanenin kurucusu Yusuf Ziya Bey, hicri 1300'lü yıllarda Sivas'a yerleşen Mütevellioğulları ailesine mensuptur.⁴

Yusuf Ziya Bey, 1869 yılında Sivas'ta doğdu. Sivas'ta mektupçuluk, kaymakamlık, Milli Eğitim ve Evkâf müdürlüğü, Sivas Mekteb-i Sanayi müdürlüğü, Vilayet İâşe müdürlüğü, Divriği ve Koyulhisar'da memurluk ve Sivas Vilayet Gazetesi'nde muhabirlik yapmıştır.⁵

¹ Orhan Bilgin, "Yazma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/369.

² Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, "Yazmalar" (Erişim 29 Nisan 2021).

³ bk. Abidat Sanat, "Ciltçilik-Cildin Kısımları Nelerdir?" (Erişim 24 Nisan 2021).

⁴ "Bir Kültür Işığı Ziya Bey ihtisas Kütüphanesi" -broşür- (Sivas: Sivas Valiliği, 2006).

⁵ Hikmet Denizli, *Sivas Tarihi ve Anıtları* (Sivas: Özbelsan Anonim Şirketi, 1998), 176, 177.

23 Nisan 1920’de milletvekili seçildikten sonra Sivas delegesi olarak Erzurum Kongresine katılmış,⁶ TBMM’de 7 dönem milletvekilliği yapmıştır.⁷ 19 Temmuz 1943 tarihinde vefat etmiştir.⁸

Ziya Bey, 1908’de kütüphaneyi iki katlı olarak yaptırmıştır.⁹ 13 Mart 1978 yılında tarihî eser olarak kabul edilmiş, 16 Nisan 1985’te ise hizmete açılmıştır.¹⁰

Vakfiyesinde Ziya Bey, söz konusu bina ve kitapları talep edenlerin istifade edeceği bir kütüphane olarak vakfettiğini; vakıf işlerini soyundan en büyük erkek evladın bulunmaması durumunda en büyük kız evladın yürütmesini istediğini, alt katında bulunan dükkânların kiralanarak tamir, ısıtma, aydınlatma, temizlik, vergiler, personel ücretleri, ciltleme, yeni çıkan kitapların satın alımı gibi kütüphane masraflarının karşılanması gerektiğini beyan etmiştir.¹¹

Yazma eserler kütüphanesi olarak başladığı 2010’dan bu yana kataloglama çalışmaları yapılmıştır. İcazetli bir hattat olan Cafer Kelkit’in müdürlüğü esnasında bizzat mesai harcayarak müstensih, yazı türü, istinsah tarihi gibi bilgilerin tespitlerinin yapılmasıyla benzerleri içerisinde kayda değer bir katalog oluşturulmuştur.

Çalışmada, öncelikle yazma eserlerin tamamının dijital taramalarını tanımlayan bu katalog esas tutulmuştur. Mart 2021 tarihli katalog çerçevesinde belâgatle ilgili eserlere ait bilgiler (kitap, müellif ve müstensih isimleri, istinsah tarihi, temellük, cilt ve süsleme özellikleri, sağlamlık-deformasyon durumu ve diğer fiziki özellikler) tespit edilerek ön liste oluşturuldu. Kütüphane personeli gözetiminde arşivde muhafaza edilen nüshaların dijital görüntüleri incelenerek katalogdaki bilgilerin sağlanması yapıldı. İhtiyaç halinde personel gözetiminde orijinal nüshalara başvurularak bilgiler teyit edildi. Bu esnada, katalogdaki bazı eserlerin isimleri, nispet edilen müellif isimleri, yazı türü ile ilgili bilgilerin hatalı olduğu tespit edildi.

Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi’ndeki yazmalarla ilgili olarak tespit edebildiğimiz bir yüksek lisans tezi ile dört adet makale bulunmaktadır.¹² Zeynep Şimşek’in hazırladığı *Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’nde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Yazma*

6 Necip Günaydın, *Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2002), 37.

7 Bayram Ali Çetinkaya, “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İdeal Aydın ve Bürokrati. Yusuf Ziya (Başara) Bey ve Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (15 Haziran 2008), 63-90.

8 Fatih Rukancı, “Sivas Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği* 19/2 (2005), 278.

9 Mustafa Bulut, “Sivas’taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* (Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, Sivas, 2007), 41-44.

10 Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı “Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi” (Erişim 08 Temmuz 2021).

11 Yücel Mutlu, *Dâru’r-Râha’dan Abdîğa Konağı’na (Râhatoğulları/Mütevellizâdeler 1321-2001)* (Sivas: Özbelsan Anonim Şirketi, 2003).

12 Zeynep Şimşek, *Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’nde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Yazma Eserlerin Tespiti ve Tavsifi*. (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Hülya Altunya- Adil Koyuncu, “Sivas Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi’nde Bulunan Mantık İlmine Dair El Yazması ve Matbu Eserler”, *Mantık Araştırmaları Dergisi* 2/1-2 (31 Aralık 2020), 63-152; Halis Demir, “Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki Fıkıhla İlgili Kitaplar ve Risaleler”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/2 (31 Aralık 2018), 187-232;; Yüksel Göztepe- Fatih Çınar, “Sivas Ziya Bey Kütüphanesi’nde Bulunan Yazma Tasavvufi Eserler”, *Akademik Akademi İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (25 Aralık 2018), 13-46; Halil Öztürk, “Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesindeki Akâid ve Kelâm Eserleri” *Edebali İslamiyat Dergisi* 4/1 (30 Mayıs 2020), 1-39.

*Eserlerin Tespiti ve Tavsiyi*¹³ adlı yüksek lisans tezi Arap Dili ve Edebiyatına dair tüm yazmaları ele almaktadır. Bunların yalnızca 15'i belâgatla ilgilidir. Söz konusu tez, yazma eserleri fiziksel veya tarama görüntüleri üzerinden değil, 2015 tarihi itibarıyla eksik ve yanlış bilgiler içeren katalogu esas alarak tavsiye etmiştir. Çalışmamızda ise Mart 2021 tarihli, tashih edilmiş ve kapsamlı olan katalog esas alınmış; 33 yazma eserin tamamı bizzat fiziksel ya da tarama görüntüleri üzerinden tespit ve teyit edilerek tavsiye edilmiştir. Bu süreçte doğrulanan bilgiler muhafaza edilmiş; yazı türü, istinsah tarihi, müstensih, varak ve satır sayıları kabilinden eksik bilgiler ikmal edilmiş; yanlış olanlar ise tashih edilmek suretiyle kayda geçirilmiştir. Makaleler ise Arap Dili ve Belâgatine dair eserlerle ilgili olmayıp, kütüphanedeki mantık, tasavvuf, fıkıh, akâid-keîâm ile ilgili yazma eserleri ele almaktadır.

Çalışmada ismi geçen eserler ve müellifleri, hakkındaki bilgiler için *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri, makaleler, kaynakça kitapları ve müstakil çalışmalardan istifade edilmiştir.

Söz konusu eserler ana metin, şerh, haşiye, muhtasar, manzum gibi metin türlerine göre kronolojik olarak tasnif edildi. Birden fazla nüshası bulunanlar için, bilgileri tekrar etmemek adına müellif ve kitap hakkındaki bilgiler verildi; akabinde demirbaş numaraları, yazmanın ölçüleri, varak ve satır sayısı, yazı türü, fiziksel ve karakteristik özellikleri, şayet varsa müstensih, istinsah tarihi, temellük bilgisinden bahsedilerek alt başlık halinde ele alındı. Yazmanın farklı nüshaları ile ilgili ulaşılan bilgiler de zikredildi. Müellif ismi bulunmadığı veya hatalı olduğu için, hakkında ayrıntılı bilgi verilemeyen eserler söz konusudur.

Çalışma kapsamında, klasik belâgat literatürünü yansıtmaya olgusunu tanımlamak için, katalogda olsun ya da olmasın, klasik eserler arasındaki hiyerarşiyi ve birbirlerine olan katkılarını resmeden özgün bir şema hazırlandı. Şemada, Ziyabey kütüphanesindeki yazma eserlerin klasik literatürün genel görünümünü temsil boyutu somut olarak görülmektedir.

Kataloga göre matbu eserlerle birlikte kütüphanede toplam 16867 kitap mevcuttur. Bunların 1616'sı yazma eserdir. Bunlardan 39'u muhtelif sözlük, 76'sı Arap Edebiyatı, 75'i sarf, 115'i nahiv, 52'si Arap Dili, 33'ü belâgat olmak üzere Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili toplamda 390 yazma eser bulunmaktadır. Buna göre kütüphanede yer alan Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili yazma eserlerin yaklaşık %10'unu belâgat eserleri oluşturmaktadır.¹⁴

Bunların metin türlerine göre dağılımı şu şekildedir: Ana/kaynak metin 2 adet; şerh 9 adet; muhtasar 8 adet; haşiye 8 adet; manzum 1 adet; belâgatın belirli bir konusu üzerine 2 adet; diğer türde 3 adet.

1. Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesindeki Belâgatla İlgili Yazma Eserlerin Tespit ve Tanıtımı

Belâgat kelimesi masdar olup, *kelamın fasih ve vâzih olması* anlamını taşır. Batı kültüründe éloquence ve rhétorique kelimeleri kullanılmaktadır. “Düzgün ve yerinde söz

¹³ Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*.

¹⁴ *Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu* (Sivas: Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü, Mart-2021).

söyleme usul ve kaidelerini inceleyen belâgat, meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç fenne ayrılır".¹⁵

Belâgat, Arapça ilimler arasında en geç müstakil hale gelen ilimdir ve bu döneme kadar mecaz, fesahat, beyân, bedî', nakdü's-şi'r, es-sinâateyn, fesahat, delâilü'l-i'câz, meânî ve beyân, bedî' gibi değişik isimlerle anılmıştır. Hatîb el-Kazvînî (öl. 739/1338) son şeklini vererek ulûmü'l-belâga adını kullanmıştır.

Belâgat ilmi dört dönemde incelenmiştir: Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başlamasından 10. yüzyıl sonlarına kadar süren birinci dönemdeki belâgat konuları dil, edebiyat, fıkıh, tefsir, nakd ve kelâm ilimleriyle birlikte ele alınmıştır. 10. yüzyıl sonlarından 14. yüzyıl sonlarına kadar süren, belâgatın müstakil bir ilim haline gelmeye başladığı ikinci dönem telif edilen kitaplarda belâgat konuları tebarüz eder.

"Ebû Hilâl el-Askerî'nin (öl. 400/1009) *Kitâbü's-sinâ'ateyn*'i, İbn Reşîk'in (öl. 463/1070) *el-'Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin (öl. 466/1073) *Sırrü'l-feşâha*'sı ve Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin (öl. 517/1123) *Ķânûnü'l-belâga*'sı, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 816/1413) *Delâ'ilü'l-i'câz* ve *esrârü'l-belâga*'sı"¹⁶, Ebû Yakûb es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229), *Miftâhu'l-'ulûm'u*; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in (öl. 637/1239), *el-Meselü's-sâ'ir'i*; İbnu Ebi'l-İsbâ'nın (öl. 654/1256), *Bedî'u'l-Ķur'ân*'ı ve Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin (öl. 749/1348), *eĶ-Ķırâzü'l-mütezzammin* adlı kitabı bu dönemin önemli eserleridir. 14. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar süren, beyân, meânî ve bedî' şeklindeki üçlü tasnifin birebir sürdürüldüğü üçüncü dönemde belâgat ilimlerinde gerileme başlamış, "çalışmalar, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun üçüncü bölümünden faydalanarak Hatîb el-Kazvînî tarafından *Telhîşü'l-Miftâh* adıyla düzenlenen kitap üzerine yazılan şerh, hâşiye ve ta'likât şeklinde" ortaya çıkmıştır.¹⁷

Dönemin öne çıkan eserleri Adudüddin el-İcî'nin (öl. 756/1355), *el-Fevâ'idü'l-gıyâsiyye'si*, Teftâzânî'nin (öl. 792/1390), *el-MuĶavvel 'ale't-telhîş*, *MuĶtaşarü'l-MuĶavvel'i*; Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (öl. 816/1413), *Havâşî's-seyyid 'ale'l-MuĶavvel'i*, Hasan Çelebi'nin (öl. 886/1481), *Hâşiye 'alâ şerhi'l-MuĶavvel'i*, Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî'nin (öl. 888/1483'ten sonra), *Hâşiyetü Semerkindî 'ale'l-MuĶavvel'i* ve Abdülhakîm es-Siyâlkûtî'nin (öl. 1067/1656), *Hâşiye 'ale'l-MuĶavvel* adlı kitabıdır.

Bu üç dönem, mantık kaidelerine uygun bir tarif ve örneklerden teşekkül eden çetrefil, yoğun metinler ve bunların şerh, hâşiye ve ta'likâtlarının kaleme alındığı *kelâm-felsefe ekolü* ile edebî zevk ve sanat kriterleri ile örnek ve şahidlere dayalı edebî zevkin ortaya çıkması için gayret sarf edilen *edebiyat ekolü* şeklinde iki grup olarak tasnif edilebilir. Edebiyat ekolü kapsamında Sekkâkî'den sonra gelen belâgatçılar telif ettikleri eserlerinde, daha ziyade bu girift metinlerin anlaşılması için eleştiri ve analizler yapmışlardır. Kelâm ekolüne nispeten daha kolay olması hasebiyle bu metinlerle ilgili şerh, hâşiye ve ta'likâta ihtiyaç hissedilmemiştir.

¹⁵ Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383.

¹⁶ Kılıç, "Belâgat", 5/381.

¹⁷ Kılıç, "Belâgat", 5/382.

Dördüncü dönem, “Hüseyn b. Ahmed el-Mersafî (öl. 1307/1889), *el-Vesiletü'l-edebiyye ile'l-‘ulûmî'l-‘Arabiyye*; Ahmed el-Hâşimî (öl. 1362/1943), *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me‘ânî ve'l-beyân ve'l-bedî‘*; Ahmed Mustafa el-Merâgî (öl. 1952), *‘Ulûmü'l-belâğa* gibi klasik belâgat geleneğine sadık olanlarla Emîn el-Hûlî, *Fennü'l-kavl, el-Belâğa ve ‘ilmü'n-nefs*; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Difâ‘ ‘ani'l-belâğa*; Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâziha*” gibi yeni form arayışında olan müelliflerin yer aldığı, 19. yüzyıl sonlarından günümüze kadar devam eden, İslâm dünyasının Batı ile teması sonrası yenilik arayışlarının başladığı dönemdir.¹⁸

Osmanlı’da belâgat konusunda *Miftâh* ve *Telhîs* adlı eserlerin belirleyici olduğu *medrese ekolü* ve daha çok *Hadâiku’s-sihr* adlı eserin etkili olduğu *medrese dışı ekol* olarak iki ana akım kendini göstermektedir. En üstte Sahn-ı Semân’ın yer aldığı hiyerarşik bir yapıya sahip olan medreselerin ikinci basamağında Sekkâkî’nin *Miftâhu'l-‘ulûm’unun* okutulduğu *Miftâhiyye Medreseleri* gelmektedir. Bu ismin verilmiş olması *Miftâhu'l-‘ulûm’un* hem ana metin konumunda olması hem de popüleritesi sebebiyle çok okutulmasından kaynaklıdır. Belâgat, *yirmili, otuzlu ve kırklı* medreselerde vasıta derslerden kabul edilmiş, üst kademedeki yer alan medreselerde okutulmamıştır. Medreselerdeki dersler ağırlıklı olarak Sekkâkî’nin *Miftâhu'l-‘ulûm* adlı kitabının üçüncü bölümü ve buna dair şerh, ihtisâr, hâşiye, ta’lik türü kitaplar üzerinden takip edilmiştir. Medreselerde belâgat eğitiminin aşamaları ve okutulan eserler, İktisar’da *Telhîsu'l-Miftâh*, İktisâd’da *Şerh-i Muhtasar*, İstiksâ’da ise *Mutavvel, İzâh* şeklinde sıralanabilir.¹⁹

1.1. Ana Metin Konumundaki Belâgat Eserleri

Gerek kendi gerekse sonraki dönemlerin müellifleri üzerinde derin etkiler bırakan ve kendisinden hareketle şerh, hâşiye, muhtasar, talikât vb. metinler yazılan kaynak metinlerdir.

1.1.1. *Miftâhu'l-‘ulûm* (مفتاح العلوم) (625-1229)

Müellifi, Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî’dir. 555 /1160 yılında Hârizm’de doğdu. 626/1229’da vefat etti. *Muşhafü’z-zühre, er-Risâletü'l-Velediyye* isimli eserleri de mevcuttur.²⁰

Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm* adlı eseriyle belâgat ilminde öncü olmuş; bedî‘, beyân, meânî şeklindeki belâgat tasnifini ortaya koymuştur. Eserine, Kur’an ilimlerinde kapalı/kilitli görünen hususları çözmeye anahtar işlevi görmesi sebebiyle *ilimlerin anahtarı* ismini verdiğini belirtmektedir.²¹ Mantıksal bir sistemle az örnek, bol tanım ve tasnifle belâgat

¹⁸ Kılıç, “Belâgat”, 5/381.

¹⁹ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 274-293; Muhittin Eliaçık, “Osmanlı Medreselerinde Öğretilen Belâgat Kitapları”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (01 Haziran 2013), 31-39; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2007), 25-46; İbrahim Şaban, “Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatine Dair Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası* 0/13 (2008), 119-134; Ayşe Zişan Furat, “Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, (2019), 631-649; Mustafa Ergün, “Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1996), 31-39.

²⁰ İsmail Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya’kûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/332-334.

²¹ Mehmet Sami Benli, “Miftâhu'l-‘Ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/20-21; Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 148, 149.

konularının ele alınmasında kendine özgü bir yaklaşım ortaya koymuştur. Üç bölümden oluşan kitapta *edep ilimleri* ismini verdiği ve birbiriyle ilintili gördüğü on iki ilmi ele almıştır. Kitabın şöhreti belâgata dair üçüncü bölümden kaynaklanmaktadır²²

Kitabın başında, konunun önemi ve planı hakkında bilgi verilmiştir.

“Üçüncü bölümde meânî ve beyân ilimlerinin tarifleri, isnad, müsned ileyh, müsned, fasıl-vasıl, îcâz-ıtnâb ve kasr bahisleriyle inşâî cümleler ve söz dizimi içinde fiillerin etkisinde bulunan öğeler gibi meânî ilminin temel meselelerinden sonra beyân ilminin ana konuları olan teşbih, mecaz, istiâre, kinaye ele alınmış, ardından bedî‘ ilmine geçilerek mâna ve lafız sanatları incelenmiştir”.²³

Eserin belâgatla ilgili üçüncü bölümü ile ilgili şerh, telhis, hâşiye, ihtisar, ta‘lik ve recez tarzında birçok çalışma yapılmıştır.²⁴ Öne çıkan şerhler, Kutbüddîn-i Şîrâzî, et-Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî’ye ait olanlardır.²⁵ Hatîb el-Kazvîni’nin *Telhîşü’l-Miftâh*’ı ise *Miftâh*’ın muhtasarı olarak günümüze kadar önemini korumuştur.²⁶

Kütüphanede eserin iki nüshası mevcuttur.

95 numarası ile kayıtlı nüsha, 993/1585 yılında hattat Haydar b. Abdillâh tarafından 20.5x14, 13.5x6.7 ebatlarında, 220 varak, 13 satır şeklinde, talik hattı ile istinsah edilmiştir. *Ahmet Efendi’nindir* ibaresi mevcuttur. Cetveli eserde konu başlıkları kırmızı ile yazılmıştır.²⁷

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم القسم الثالث من كتاب في علمي المعاني والبيان وفيه مقدمة البيان حدّ ي العلمين والعرض فيها وفصلان لضبط معا قدما
والكلام فيهما مقدمة اعلم أن علم المعاني هو تتبع خواص تركيب الكلام في الإفادة..

Son Satır:

...إن تتبع تراكييب الكلام الاستدلال ومعرفة خواصها مما يلزم ... علم المعاني والبيان ويعني لإفادته لزمننا أن لا يضمن بشيء هو من
جلته و أنا مستمدا الله التوفيق بتكلمته والله أعلم تم

9023 numarası ile kayıtlı, hattat ve istinsah tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan nüsha, 18x13, 13.5x9.3 ebatlarında, 135 varak, 15 satır olarak nesih hat ile istinsah edilmiştir.

1.2. Şerh Türünde Belâgat Eserleri

Terim olarak şerh, “bir ilim dalında meşhur olmuş genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir.”²⁸

1.2.1. Şerhu Telhîsi’l-Miftâh (شرح تلخيص المفتاح)

²² Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya‘kûb”, 36/332-334.

²³ Benli, “Miftâhu’l-Ulûm”, 30/20.

²⁴ Kâtîb Çelebi, *Keşfü’z-ẓunun ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, (İstanbul: 1941), 2/1762-1767.

²⁵ Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri* (İstanbul: 1984), 165.

²⁶ Demirayak, *Literatür Bilgisi*, 149.

²⁷ İlgili tezde, varak sayısı (265) hatalıdır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 30-31.

²⁸ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555.

Eserin müellifi, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî’dir.²⁹ 722’de Horasan’ın Teftâzân kasabasında doğdu. 792/1390’de Semerkant’ta vefat etti.³⁰

Kitap, es-Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘ulûm*’unun belâgata özgü üçüncü kısmının Hatîb el-Kazvîni tarafından yazılan *Telhîşü’l-Miftâh* isimli kitabının şerhidir. Osmanlı devrinden günümüze kadar *el-Muṭavvel* önemini korumuştur. Yapılan sınavlarda *el-Muṭavvel*’den ibare seçildiği kaydedilmektedir.³¹

Teftâzânî, kitabında, *Telhîş* ve *el-Îzâh*’taki müphem noktaları izah etmiş; bazı bilgiler ilâve etmiştir. Teftâzânî, bu şerhi 748/1347’de yazmıştır. Eser, *el-Muṭavvel fi’l-me‘ânî ve’l-beyân, eş-Şerhu’l-muṭavvel, el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi’l-‘ulûm* gibi farklı isimlerle de anılmıştır.

Eser, “Seyyid Şerîf el-Cürçânî, Musannifek (öl. 875/1470), Molla Hüsrev (öl. 885/1480), Ebü’l-Kâsım es-Semerkandî, Fenârî Hasan Çelebi, Hocazâde Muslihuddin Efendi, Kirmastî, Mollazâde Nizâmeddin Ahmed b. Osman el-Hitâî, Kemalpaşazâde, Muslihuddin-i Lârî, Mirzacan Habîbullah eş-Şîrâzî, Sadreddinzâde eş-Şîrvânî, Abdülhakîm es-Siyâlkûtî, Atpazarî Osman Fazlı, İbn Âşûr Muhammed Tâhir, Abdurrahman eş-Şîrbînî gibi müellifler tarafından hâşiyeler kaleme alınmıştır”.³²

Mehmed Zihni Efendi *el-Kavlü’l-ceyyid fi şerhi ebyâti’t-Telhîş ve şerhayhi ve hâşiyeti’s-Seyyid* adlı kitabında *Telhîşü’l-Miftâh, el-Muṭavvel, Muhtaşarü’l-meânî* ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin hâşiyesinde bulunan beyitlerin şairleri hakkında bilgilerle birlikte Türkçe olarak açıklamaktadır. Abdünnâfi İffet Efendi, *en-Nef‘u’l-muavvel fi tercemeti’t-Telhîs ve’l-Muṭavvel* isimli kitabında *Telhîşü’l-Miftâh* ve *el-Muṭavvel*’in Türkçe çevirisine de yer vermiştir.³³

Eserin kütüphanede dört nüshası bulunmaktadır.

233 numara ile kayıtlı kitabın sahibi hâfız-ı kütüp Hacı Hilmi Efendi olup, hattat Arif Efendi, 999/1591 yılında, 21x14.5, 15x6.5 ebatlarında, nestalik kırması hattıyla, 190 varak, 19 satır şeklinde istinsah etmiştir. Kahverengi deriyle ciltlenen kitapta şemse, sertap kısmında küçük benekler, iç kapakta ebru süslemesi bulunmaktadır. Müstensihe ait olduğu düşünülen hâşiyeler mevcuttur. Şerhin hattı, kitabın aslından farklıdır. Rutubetten etkilenen sayfalar varsa da metin okunabilir durumdadır.³⁴

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم رب تم بالخير نحمدك من شرح صدورنا لتلخيص البيان في ايضاح المعاني و نور قلوبنا جوامع البيان من مطالع المثاني و
نصلي على نبيك محمد...

Son Satır:

²⁹ Şükrü Özen, “Teftâzânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/306.

³⁰ Özen, “Teftâzânî”, 40/306.

³¹ Özen, “Teftâzânî”, 40/306; Ebül‘ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa* (İstanbul: 1946), 14-15.

³² Özen, “Teftâzânî”, 40/306.

³³ Özen, “Teftâzânî”, 40/306.

³⁴ İlgili tezde verilen istinsah tarihi (748) hatalıdır. Yazı çeşidi ve varak sayısı bilgisi ise bulunmamaktadır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 53, 54.

...بحق لنبي و آله الحمد لله على التمام و على رسوله أفضل السلام و على آله وأصحابه الذين هم برزة الكرام فرغ من تحريره بحمد الله العلى .

70 numara ile kayıtlı nüsha, hattat Muhammed b. Süleyman tarafından 858/1454 yılında, nesih hattı ile 25x14.8 - 18x8.7 ebatlarında, 205 varak, 23 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Şemse ve zencirek bulunan, kahverengi deri ile ciltlenmiş, şirazesı dağılmış, sırt kısmı tamir görmüş kitapta kurt yenikleri bulunmaktadır.³⁵

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم ربّ اختم و تمم بالخير الحمد لله ألهنا حقايق المعاني ودقايق البيان. وخصصنا بيدايع الايادي وروايح الإحسان. اتقن بحكمته نظام على وفق اقتضنه الحال... .

Son Satır:

الحمد لله على الموصل ومنه الهداية إلى سواء الطريق والصلوة على نبيه محمد و آله الطاهرين بلغت الكتابة إلى النهاية الحمد لله في البداية والغاية.

48 numara ile kayıtlı, hattatı bilinmeyen eser, 1012/1603 senesinde nestalik hattı ile 26x18.5, 19x9 ebatlarında, 246 varak, satır sayısı 17 ila 27 arası değişken bir şekilde istinsah edilmiştir.³⁶

Açık kahverengi deri cilde sahip olan eserde mukaddime ve hâtime bulunmaktadır. Şerh edilen yerlere kırmızı -م- gibi harfler konmuş; şiirden istişhâd edilen yerlere شعر yazılmıştır. Şerh ettiği kelimeleri satır aralarında karşılıklarını vererek, cümleleri de kenar boşluklarında açıklamaları ile birlikte vermiştir. Önemli görülen yerlerin üzerleri kırmızı ile çizilmiştir. Miklebli, şemseli, köşebentli, zencirekli; tamir görmüş, sertap ve sırt kısmı deri ile kaplı, şirazesı dağılmış kitabın sonunda mukaddimenin ilk sayfasına benzer cümlelerle farklı yazı türünde yazılmış, altında da Yahya Efendi Hoca ismi bulunan bir sayfa bulunmaktadır.³⁷

İlk Satır:

الحمد لله الذي ألهنا حقايق المعاني ودقايق البيان و خصصنا بيدايع الأيادي و روايح الاحسان واتقن بحكمة نظام العالم على وفق ما اقتضته الحال...

Son Satır:

...هذا آخر ما اوردنا جمعه من الفوايد مع تفرع الباب و تشتت الأحوال وتفاهم الأحوال والمحن و تكاثر الأفرغ و النفائس وتواتر وربت الطبع ملالا والخطر كلالا لكن الله جلت حكمته قد دققنا للاتمام و حقق لنا الفوز بهذا المرام وتحمياً الفراع من نقله إلى البياض.

51 numara ile kayıtlı nüsha, Mehmed b. Ömer es-Sivasî tarafından, 748/1347 senesinde, medrese neshi ile 27x18, 20x12 ebatlarında, 207 varak, 27 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Bordo deri ciltli kitapta, önemli yerlerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, satır araları ve kenar boşluklarına hâşiyeler yazılmıştır. Bölüm adları siyah-kalın yazılmıştır. Oval şemsesi, bulut motifi bulunan kitabın iç kapağı kırmızı, turuncu, mavi ve krem renklerle yapılmış ebru ile tezyîn edilmiştir.³⁸

³⁵ İlgili tezde, istinsah tarihi (748) hatalıdır. Varak sayısı bilgisi mevcut değildir. bk. *Şimşek, Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 26.

³⁶ *Ziya Bey Yazma Eserler Kataloğu*.

³⁷ İlgili tezde, istinsah tarihi (1014), satır sayısı (22 ve 26) bilgisi hatalıdır. Yazı türü ve varak sayısı bilgisi ise mevcut değildir. bk. *Şimşek, Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 23.

³⁸ *Ziya Bey Yazma Eserler Kataloğu*; İlgili tezde, istinsah tarihi (1047) ve varak sayısı (244) bilgisi hatalıdır. bk. *Şimşek, Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 24.

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي ألهمنا حقائق المعاني ودقائق البيان. و خصصنا بيدايه الأيدي و روايع الاحسان. أتقن بحكمته نظام العالم على وفق ما اقتضنته الحال وأورد برقة فرق الأنام ومن الأنظار الصلوة على نبيه محمد...

Son Satır:

...هذا ما أردنا جمعه من الفوائد ونظمه من الفوائد مع توزع الباب رسمت الأحوال و تفاهم الأحوال والحن وبكائر الافراع والعين وتواتر الحوادث أو رتابة الطبع ملالا والخاطر كلالا.

1.2.2. *el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik* (الهوادي في شرح المسالك) **Demirbaş No: 280**

Müellifi, Nureddin Hamza b. Turgud el-Aydinî İbn Turgud (979/1571)'tur. Aydın'da doğmuştur. Lakabı Küçük Nûreddin ve Küçük Hamza'dır.³⁹ Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi, Şeyh Mustafa Muslihuddin Efendi'den ders almış; Ebû Bekir Efendi ile Semiz Ali Paşa'nın oğlunu okutmuştur.⁴⁰

Hamza b. Turgud Osmanlıda yükselme dönemi belâgat âlimlerindedir.⁴¹ "Arap dil bilimlerinde sağlam, edebî ilimlerde ise yeterli bilgiye sahip, ilmi ve faziletiyle bilinen bir kişi olup eserleri âlimler nezdinde kabul görmüştür".⁴²

Eser, Aydınî'nin, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın muhtasarı olan kendi telif ettiği *el-Mesâlik*'e yine kendisinin yazdığı şerhtir. Hamza b. Turgud'un *el-Mesâlik* adındaki muhtasarını 970'te şerh ederek *Tavâifu's-şârihât bi'l-hevâdî* ismini verdiği kitap *el-Hevâdî* adıyla tanınmıştır. Eserine isim olarak seçtiği *rehber* anlamına gelen *hâdî* kelimesi *yollar* manası taşıyan *el-Mesâlik* ile uyum sağlamaktadır. Bu şerhin mevcut 63 nüshasından birisi Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi'ndedir.⁴³ Eser, mukaddime, üç bölüm ve hâtimedden oluşmuştur. Müellif, metni hac yolunda yazdığı için mesâlik/yollar adını vermiştir. Meânî, beyân, bedî bölümlerinden oluşmaktadır. Bu üç bölüm kendi içinde menzil isimli ikincil kısımlara ayrılır. Müellif *Telhîs*'te kullanılan fen tabiri yerine meslek; bab yerine menzil kelimelerini kullanmış, böylece şeklen de olsa *Telhîs*'den farklı bir yöntem uygulamıştır.⁴⁴

Müellif, meânî başlıklı birinci bölümde, isnad, müsned - müsned ileyh, inşâ, fiilin mütealliklerine ait haller gibi konuları ele almıştır. Beyân başlıklı ikinci bölümde kinaye, teşbih, hakikat ve mecaz olmak üzere üç başlık yer almaktadır. Bedî' başlıklı üçüncü bölümde ise Arapça ifadelerin lâfzî ve manevi olarak sanatlı hale getirilmesini izah etmiştir. Yazma kütüphanelerin birçoğunda kitabın nüshalarının bulunması eserin belâgat alanında kazandığı büyük itibarın göstergesidir.⁴⁵

³⁹ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 332.

⁴⁰ Ali Bulut, "Hamza b. Turgut Aydinî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 1/527,528; Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 58, 59; Ali Bulut, "Hamza b. Turgud Aydinî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/25 (Temmuz 2007), 275-291.

⁴¹ Bulut, "Aydinî ve el-Hevâdî Adlı Eseri", 275-291.

⁴² Bulut, "Hamza b. Turgut Aydinî", 1/527, 528.

⁴³ Bulut, "Aydinî ve el-Hevâdî Adlı Eseri", 275-291.

⁴⁴ Bulut, "Aydinî ve el-Hevâdî Adlı Eseri", 281; Bulut, "Hamza b. Turgut Aydinî", 1/527, 528.

⁴⁵ Bulut, "Hamza b. Turgut Aydinî", 1/527,528; Bulut, "Aydinî ve el-Hevâdî Adlı Eseri", 275-291.

Hattat bilgisi bulunmayan kitap, 962 yılında talik hattı ile 19.5x10.5, 13x5 ebatlarında, 150 varak, 19 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Kahverengi cilde sahip eserin kapağı deforme olmuş bir vaziyette, şemseli, miklebli ve zencireklidir. ⁴⁶

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي علق فلائد الالفاظ مصونة عن تناول الاحظ محجوبة عن عيون اهل العكاظ على نحو وأبكار غرايب
المقان ورصعها ببدائع جواهر البيان.

Son Satır:

...مقامت الرتب ومقامات الاقاليم من بلاد وقرى ومقامت الرسالة و مسالك يحتمل لرسالة لانها موسومة بالمسالك ومسالكها الثلاثة والسبل
في وجه الارض. تم بعون الله الملك الوهاب.

1.2.3. *Şerhu ebyâti't-Telhîs (ve'l-muhtasar)* (والمختصر) (شرح أبيات التلخيص) **Demirbaş No: 9124**

Müellifi, İsmüddin Mustafa b. Abdullah b. Sâlim İsm el-Üsküdârî'dir.⁴⁷ Tahsilini müteakip ilmiye sınıfına girmiş; Üsküdar ve Edirne'de müderrislik, kadılık yapmıştır.⁴⁸ 1203/1789'de vefat etmiştir.⁴⁹

et-Tensîsu'l-muntazar fî şerhi ebyâti't-Telhîs ve'l-muhtasar ismi ile de anılan kitap, es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâgata dair bölümüne el-Kazvînî'nin telif ettiği *Telhîşü'l-Miftâh* isimli muhtasar ile buna Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Muhtaşarü'l-me'ânî* adıyla yazdığı şerhte bulunan şâhid beyitlerin açıklamasına dairdir.⁵⁰

Müstensih, istinsah tarih bilgisi ve cildi bulunmayan kitap, nesih hattı ile 18x13, 13.3x7.7 ebatlarında, 106 varak, 16 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Yazmanın son kısmında eksiklik mevcuttur.

1.2.4. *Şerhu urcuzetü'l-meânî ve'l- beyân ve'l-bedî'* (شرح أرجوزة المعاني و البيان و البديع) **Demirbaş No: 139/2**

Müellifi, Muhibbüddin b. Takiyuddin el-Ulvânî'dir. Müellif ve eserle ilgili katalogda yer alan vefat tarihi (1016/1607) dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Şiir ve mûsikiyle ilgili bir ıstılah olan *Recez* eski Araplar'ın *kasîd*, *remel*, *recez* adı verdikleri belirli mevzulara özgü şiir türüdür.⁵¹ Günlük yaşamdaki terennümler, deveci ezgileri, savaş meydanındaki atışma, sataşma ve meydan okumalar, savaşçılara yönelik teşvik, serzeniş şiirleri, çocuklar için kullanılan şarkılar ve ninniler bu tür içinde ele alınmıştır.⁵²

⁴⁶ "Ziya Bey Yazma Eserler Kataloğu"; İlgili tezde, varak sayısı bilgisi bulunmamaktadır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 59.

⁴⁷ "Ziya Bey Yazma Eserler Kataloğu".

⁴⁸ Günel, Fuat, "Üsküdârî, İsmüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 2/632-633.

⁴⁹ Günel, "Üsküdârî, İsmüddin", 2/632-633; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I/ 369.

⁵⁰ Günel, "Üsküdârî, İsmüddin", 2/632-633.

⁵¹ Ahfeş el-Evsat, *Kitâbü'l-Ğavâfi* (Şam: İzzet Hasan, 1970), 68.

⁵² Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/509,510.

Deri cilde sahip, şemseli ve miklebli eser, 969/1562 tarihinde, nesih hattı ile 18.5x11, 11.5x5.8 ebatlarında, 17 satır, 52 +6 varak şeklinde istinsah edilmiştir. Numan b. Ahmed es-Sivasî ismi ile temellük kaydı bulunmaktadır.⁵³

İlk Satır:

حمداً لمن خلق الإنسان وعلمه البيان، وشكراً لمن منّ علينا ببدیع الإحسان، وصلاةً على من شاد مباني المعاني فساد، وأفصح من نطق بالضاد،
وعلى آله وأصحابه الأجداد، صلاةً يروي بما يوم الفصل كل مناد، وبعد:

Son Satır:

انتهى المقال بحمد الله وعونه وحسن توفيقه، هذا آخر ما أردت إيراده في هذه الأوراق من شرح هذه الأروزة، والله الحمد والمنة، وإياه أسأل أن
يجعل ذلك لوجهه الكريم مصدوقاً، وعلى النفع موقوفاً، وصلي على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين، وكان الفراغ من تأليفه في سابع عشر
شهر شعبان من سنة تسع وستين وتسعمائة، وحسبنا الله ونعم الوكيل.

1.3. Hâşiye türünde Belâgat eserleri

Hâşiyenin istilâhî anlamı “sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not manasında olup hâmiş ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlıdır”.⁵⁴

1.3.1. Hâşiye alâ şerhi Telhîsi'l-Miftâh (حاشية على شرح تلخيص المفتاح)

Müellifi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, 740/1340 tarihinde Cürcân yakınlarındaki Takü'de doğdu. Şiraz'da Dârüşşifâ Medresesi'nde müderrislik yaptı. Dinî ve aklî ilimlerin hemen hepsi ile ilgili telif, şerh ve hâşiye türünde eser yazdı. Eserleri medreselerde el kitabı haline geldi; ders müfredatları üzerinde derin izler bıraktı. Eserlerinde secî, mecaz ve istiarelere uzak bir üslûp kullanmıştır. 816/1414'te Şiraz'da vefat etmiştir.⁵⁵

Arap dili ve belâgati alanındaki bazı eserleri şu şekildedir: *et-Ta'rifât, Şerhu'l-İzzî, Hâşiye 'alâ şerhi'l-Kâfiye, Şerhu'l-Kâfiye*.⁵⁶

Eserin üç nüshası bulunmaktadır.

3764 numara ile katalogda kayıtlı, hattat ve istinsâh tarihi bilgisi bulunmayan kitap, nesih hattı ile 18.5x12.5, 14x8.7 ebatlarında, 179 varak, 21 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Sonunda üç risale, kenarında hâşiyeler mevcuttur. Yeşil karton kaplanmış kahverengi deri cildin üzerindeki miklebi, şirâzesi dağılmış vaziyettedir.⁵⁷

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم بكرمك نعتمك يا كريم. . الحمد لله رب العالمين والصلوة على سيد المرسلين محمد وآله وصحبه اجمعين و بعده فهذه حواش
على شرح المشهور لتلخيص المفتاح...

Son Satır:

⁵³ “Ziya Bey Yazma Eserler Kataloğu”.

⁵⁴ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/419.

⁵⁵ Gümüş “Cürcânî, Seyyid Şerîf, 8/134-136.

⁵⁶ Gümüş “Cürcânî, Seyyid Şerîf, 8/134-136.

⁵⁷ İlgili tezde, ebat (8x12) ve varak sayısı (175) bilgisi hatalıdır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 78.

...الحدي عشر ذو وفوق مفهومها كلي لانهما بمعنى صاحب وعلو وان كانا لا يستعملان الا في جزئين لعروض لإضافه فلا يكونان جزئين الثاني عشر ... تعاود لالفاظ بعضها مكان بعض اذا المعتبر الوضع.

8985/1 numara ile kayıtlı olan, hattat ve istinsah bilgisi bulunmayan eser, nesih hattı ile 21x12, 14x5.5 ebatlarında, 121 varak, 25 satır şeklinde istinsah edilmiştir.

Katalogda 208 numara ile kaydedilmiş bulunan nüsha, Abdullah b. Abdurrahman tarafından 1105/1694 yılında, nesih hattı ile 20.5x14, 13.5x8.5 ebatlarında, 134 varak, 23 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Kahverengi karton kapağı ve sarı miklebi bulunan, sırt kısmı meşinle kaplı, şirazesi dağılmış kitabın bir kısmı rutubetten dolayı okunamayacak şekilde deforme olmuştur.⁵⁸

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيد المرسلين. محمد وآله وصحبه أجمعين. وبعد فهذه حواش على الشرح المشهور لتلخيص المفتاح كنت قد قيدتها مجملتها حين ما قرأه على بعض أحبتي...

Son Satır:

...يقال فرس ورد واسد واسوا الذي بين الكمية والاشقر و مثل الخيفاء يقال فرس أخيف بين الخيف اذا كان إحدى عينيه زرقاء والأخرى سوداء ومثل الرقطة سوداء يشو به نقط بياض يقال دجاجة رقطة. تمت.

1.3.2. Hâşiye ale'l-Mutavvel fi'l-meânî ve'l-beyân (حاشية على المطول في المعاني و البيان)

Demirbaş No: 62

Müellifi Hasan Çelebi b. Muhammed Şah el-Fenari'dir. 840/1436 yılında Bursa'da doğdu.⁵⁹ Molla Fenârî'nin torunu olan Hasan Çelebi, Arapça ve temel İslâmî ilimlerin yanı sıra müspet ilimlerde de öne çıkmıştır. Tahsilini Bursa Sultâniye Medresesi'nde yapmıştır. Edirne Halebiyye, İznik Orhan Gazi Sahn-ı Semân Medreselerinde müderris olarak görevlendirilmiştir.⁶⁰ 891/1486 yılında vefat etmiştir.⁶¹

Hâşiye ale'l-Mutavvel, Tefâtânî'nin *Telhîşü'l-Miftâh'a Muhtaşarü'l-me'ânî* adıyla yazdığı muhtasar üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Bu hâşiyenin kırk kadar nüshası bulunmaktadır.⁶² Müellifin ayrıca, *Risâle fi beyâni'l-hâşil bi'l-maşdar* isimli küçük bir risâlesi de mevcuttur.⁶³

1005/1597 senesinde, Kadri es-Sivasî tarafından, nesih hattı ile 25.5x15.5, 18.4x8.7 ebatlarında, 242 varak, 27 satır şeklinde istinsah edilmiştir. *Mutavvel*'den iktibas edilen ibareler kırmızı, hâşiyeler ise siyah yazılmıştır. Şerhte terkiplerin üzerinde çift, kelimelerin üzerinde tek çizgi mevcuttur. Kırmızı cetvelli, siyah karton cildi bir hayli yıpranmıştır. Şemse, salbek, köşebent, mikleb, sertab kısımları parçalanmıştır. Ebru deseni yer almaktadır. Kitapta rutubet lekeleri ve deformasyon olduğu halde okunabilir vaziyettedir. Kitabın baş

⁵⁸ Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 51.

⁵⁹ Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/313-315.

⁶⁰ Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", 16/313-315; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Subhi Furat (İstanbul: 1985), 185; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüşûl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa), 79b.

⁶¹ Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", 16/313-315; Mecdî, s. 204.

⁶² Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", 16/313-315; Cârullah Veliyyüddin Efendi, *Bernâmecü kîrâ'ât*, nşr. Ahmed Abdülmeccid Herîdî (Kahire: Annales islamologiques, 1980), 32; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/474.

⁶³ Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", 16/313-315.

tarafında, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Mutavvel* adlı eserine yazılan bir hâşiye olduğuna dair kayıt mevcuttur. Tahkiki, Muhyiddin es-Sivasî tarafından yapılmıştır.⁶⁴

İlk Satır:

الحمد لله شرح صدور أرباب الأذهان. لإيضاح معاني الكلم ببدیع البيان و نور قلوب أصحاب التحقيق والبيان.

Son Satır:

الأحكام المذكورة وعلم المعاني والبيان إنما لم يتعرض للبدیع لكونه خارجا عن البلاغة والله الموفق. تم.

1.3.3. Hâşiyetü'n ale's-Seyyid Şerif ale'l-Mutavvel (حاشية على السيد شريف على المطول)

Demirbaş No: 3869

Katalogda sehven Zekeriya b. Behram şeklinde yazılmış olan müellif Zekerîyâ b. Bayram Ankaravî'dir (1001/1593). Eserin *Hâşiye alâ muhtasari'l-Meânî fi Şerhi Telhîsi'l-Miftah* isimli farklı bir nüshası daha bulunmaktadır.⁶⁵

Hattat ve istinsah tarih bilgisi olmayan kitap, talik hattı ile 20.5x12.5, 14.5x7 ebatlarında, 54 varak, 19 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Deri cilde sahiptir. Miklebli, şemseli ve ebruludur. Temellük kaydında Seyyid Said Ahmed Sivasî ismi mevcuttur.⁶⁶

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه ولصلوة على نبيه قال الشريف اعلم ان علم العربية المسمى بعلم الادب الى آخره وقال ... في صدر الكتاب اعلم لن علم الادب من كان الحامل الى آخره.

Son Satır:

...قوله لانه لما خالف كل من المتجانسين كان دلت ... في حرف كاف على رائه دلت...

1.3.4. Hâşiyetü alâ muhtasari'l-Meânî (حاشية على مختصر المعاني) Demirbaş No: 14198/6

Hâşiye alâ Şerhi't-Telhis olarak da bilinmektedir. Başka kütüphanelerde farklı nüshası bulunmaktadır.⁶⁷ Müellifi, Abdullah b. Şihâbuddin el-Huseyn el-Yezdî'dir (981/1573). Eserlerinde oldukça öz ve anlaşılır ibareler kullanmıştır.⁶⁸ Katalogda vefat tarihi olarak verilen 1015/1606 bilgisi hatalıdır. İsfahan'da 981/1573 senesinde vefat etmiştir.⁶⁹

Müstensihi bilinmeyen kitap, 1103/1692 yılında, İstanbul'da nesih hattı ile 20x15, 16x9.5 ebatlarında, 57 varak, değişken satırlar şeklinde istinsah edilmiştir. Deri bir cilde sahiptir.

⁶⁴ İlgili tezde, varak bilgisi bulunmamaktadır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 25, 26.

⁶⁵ Zekerîyâ b. Bayram Ankaravî, *Hâşiye alâ muhtasari'l-Meânî fi Şerhi Telhîsi'l-Miftah* (Ankara: Milli Kütüphane, 01 Hk 147), 1; "Yazmalar" (Erişim 04 Mayıs 2021); Merkez Amjad للمخطوطات (Erişim 04 Mayıs 2021).

⁶⁶ İlgili tezde, müellif ismi (Seyyid Şerif Cürçânî), ebat (7x14,5) ve satır sayısı (21) hatalıdır. Eserin ismi (*Hâşiye ale'l-Mutavvel*) ise eksik yazılmıştır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 93.

⁶⁷ Ragıp Paşa Kütüphanesi Katalogu, 3/10.

⁶⁸ bk. Hulâsatu'l-Eser, 40/3; Huvansârî, *Ravdâti'l-Cennât*, 363.

⁶⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1967), 1/474; Muhammed Muhsin Tahrani Aga Büzürg-i, Tahrani, *ez-Zeria ila tasani'î'ş-Şia* (Beyrut: Dârü'l-Edva, 1983), 6/60, 71; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müstesrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1997), 4/80; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957), 6/49.

1.3.5. Hâşiyetün ala Hâşiyeti seyid şerif alâ Şerhi'l Muhtasar (حاشية على حاشية سيد شريف) (حاشية على شرح المختصر) **Demirbaş No: 316/3**

Eserin, Ankara Milli Kütüphane'de 46 Hk 34/2 demirbaş numarası ile *Hâşiyetü'l-hâşiyeye alâ şerhi muhtasari'l-Müntehâ* başlıklı başka bir nüshası daha bulunmaktadır.⁷⁰

Müellifi, Muhammed b. Hamza el-Ayintâbî el-Hanefî'dir (öl. 1111/1699).⁷¹ İstanbul, Trablusşam ve Sivas'taki âlimlerden ders okumuştur. Şifâiye medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. Şeyhülislam Debbağzâde Muhammed Efendi medreselerinde müderris olarak görev yapmıştır. 1111/1699 tarihinde vefat etmiştir.⁷²

Müstensih ve istinsah tarihi bilgisi bulunmayan deri ciltli yazma eser, talik hattı ile 21x14, 15.5x8 ebatlarında, 29 varak, 23 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Kitabın h. 926 senesinde Kayserili Hacı Hilmi tarafından hediye edildiğine dair kayıt bulunmaktadır.

İlk Satır:

قوله: قدس سره أردف التسمية بالتحميد في مفتتح الكلام. أقول: لا يخفى على فطن العارف بالأساليب أن معنى هذا الكلام هو أنه أورد في المفتتح بعد التسمية والتحميد ولم يقتصر على ذكر التسمية.

Son Satır:

قوله: لا يغير من الصفات النفسية كالكرم والشجاعة فإنهما ليس من قبيل الادراك حتى يلتبس العلم بهما.

1.3.6. Hâşiyetü'l Hâlid ala muhtasar'il-Meânî (حاشية الخالد على مختصر المعاني) **Demirbaş No: 9096**

Katalogda Hâlid kelimesi sehven hafid olarak kayıtlıdır. Müellifi, Ahmed b. Yahya el-Hâlid'dir (916/1510). Müellif ve eser hakkında herhangi bir bilgi bulunamadı.

Müstensih ve istinsah tarihi bilgisi bulunmayan karton ciltli eser, talik hattı ile 20.5x19.5, 14x7.7 ebatlarında, 67 varak, 21 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Yazmada ebru dışında herhangi unsur mevcut değildir.

1.4. Muhtasar Türündeki Belâgat Eserleri:

Muhtasar terimi “hacimli bir eserin özetlenmiş şekli için olduğu gibi bir konunun ana hatlarıyla kısaca yazılmış şekli için de kullanılmıştır.”⁷³ Telhîs, ihtisâr, îcâz kelimeleriyle eşanlamlıdır.

1.4.1. Telhîşü'l-Miftâh (تلخيص المفتاح)

Müellifi, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni'dir. 666'da Musul'da doğdu. Kadılık, başkadılık, kadı naibliği, kazaskerlik gibi görevler üstlendi. 739/1338'de vefat etti.⁷⁴

Kazvîni Arap dili, belâgatı başta olmak üzere birçok ilim dalında otoritedir.

⁷⁰ Türkiye YEK, “Yazmalar”.

⁷¹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/307.

⁷² Şeyhî Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Vekâiyü'l-fudalâ*, nşr. Abdülkâdir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/158; Âkifzâde Abdurrahman el-Amâsi, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'* (Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 2527), 38/a; Orhan İyibilgin, *Ayıntabi'nin Tercüme-i Tibyan Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 17; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308), 4/199.

⁷³ İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/57.

⁷⁴ Durmuş, “Kazvîni, Hatîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/156.

“Belâgatı sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle ana dili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştüren Kazvîni, *Telhîşü'l-Miftâh*'ına ilk şerhi *el-İzâh* adıyla bizzat kendisi yazarak şârihlere öncülük etmiştir.”⁷⁵

Eser, “es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisarıdır... *Telhîş*, bir mukaddime ile üç bölüm ve bir hâtimedden meydana gelir. Kazvîni eserin mukaddimesinde fesahat ve belâgat kavramlarının tanımını, kısım ve şartlarını incelemiş, birinci bölümde meânî, ikinci bölümde beyân ve üçüncü bölümde bedî' ilmini ele almış, hâtime kısmında ise şiir çalıntıları (serikât) meselesiyle edebî bir parçanın giriş-gelişme-sonuç bölümlerini kapsayan kompozisyon tekniğine dair bazı temel bilgilere yer vermiştir.”⁷⁶

Belâgat ürünleri günümüze değin şerh, hâşiye, ihtisar ve manzum formatında Kazvîni'nin *Telhîşü'l-Miftâh* ile *el-İzâh* metinleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Kazvîni'nin iki kitabı, bilhassa Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak benimsenmiştir. Günümüzde de akademik ilgi ve yeni eserlere kaynaklık etme bakımından değerini korumaktadır.⁷⁷

“İfadesinin açıklığı, üslûbunun kolaylığı, metot ve planının düzgünlüğü ile aslıni gölgede bırakan *Telhîşü'l-Miftâh* yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine birçok şerh ve bazı şerhlerine dair çok sayıda hâşiye yazılmıştır. Bu şerhler arasında Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *eş-Şerhu'l-Muhtasar*'ı ile (*Muhtasarü'l-me'ânî*) (*eş-Şerhu'l-Muhtavvel*'i, İsamüddin el-İsferâyîni'nin *el-Afvel*'i, İbn Ya'kûb el-Mağribî'nin *Mevâhibü'l-fettâh fî şerhi Telhîşü'l-Miftâh*'ı ve Bahâeddin es-Sübki'nin *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîşü'l-Miftâh*'ı meşhurdur.”⁷⁸

Telhîşü'l-Miftâh üzerine çok sayıda şerh, muhtasar, manzum ve Osmanlı Türkçesi'ne tercüme türünde çalışmalar yapılmıştır.⁷⁹ Öne çıkanlar arasında, *en-Nef'u'l-muavvel fî tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* (Abdünnâfi İffet Efendi) ile *Telhîş*, *Muhtasarü'l-me'ânî*, *el-Muhtavvel* ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî hâşiyesindeki beyitlerin şerh ve tahric edildiği *el-Kavlü'l-ceyyid* (Mehmed Zihni Efendi) kayda değerdir.⁸⁰

Eserin Ziyabey'de 4 nüshası mevcuttur.

304 numara ile kayıtlı bulunan, hattat bilgisi bulunmayan eser, 1079/1658 senesinde, nesih kırması ile 20.5x13.5, 10.5x5.8 ebatlarında, 72 varak,12 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Kahverengi deri ciltli, şemseli, zencirekli ve şirazesi dağılmış kitap cetveli sayfaları yazılmıştır. Kitabın, Halil b.Muhammed tarafından Hacı Hilmi Efendi'ye verildiğine dair kayıt mevcuttur.⁸¹

⁷⁵ Durmuş, “Kazvîni, Hatib”, 25/156-157.

⁷⁶ Durmuş, “Kazvîni, Hatib”, 25/157.

⁷⁷ Durmuş, “Kazvîni, Hatib”, 25/156-157.

⁷⁸ Benli, “Miftâhu'l-'ulûm”, 30/21.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya (İstanbul: 1941-43) 2/1/473-479; 2/1762-1767.

⁸⁰ Benli, “Miftâhu'l-'ulûm”, 30/21; Demirayak, *Literatür Bilgisi*, 148, 149.

⁸¹ İlgili tezde, varak sayısı (71) hatalıdır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 64.

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على ما أنعم و علم من البيان ما لم تعلم والصلوة على سيدنا محمد خير من نطق بالصواب و افضل من أوتي
الحكمة و فصل الخطاب ...

Son Satır:

... و هذا دعاء للبرية شامل و جميع فواتح السور و خواتمها واردة على احسن الوجوه و اكملها يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم.

82/1 numara ile kayda geçen nüsha, 1213/1798 tarihinde, Ömer b. Salih tarafından, nesih hattı ile 23x16.5, 14x7 ölçülerinde, 50 varak, 25 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Karton bir cilde sahip olan kitabın baş kısmı eksik durumdadır.

15741 demirbaş numarasına sahip nüsha, 1208/1794 senesi, Muhad b. Ahmed el-Kasrikî tarafından nesih hattı ile 17,5 x 21,5, 9 x 13 ebatlarında, 4a – 357a, 10 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Miklebli, şemseli kitabın cildi deridir.

14281 numarası ile kayıtlı bulunan, ciltsiz olan kitap, Halil b. Ebibekir tarafından, 1219/1804 senesi, nesih hattı ile 17x12, 11x7 72 ebatlarında, 13 satır olarak istinsah edilmiştir.

1.4.2. Muhtaşarü'l-me'ânî (مختصر المعاني)

Müellifi, Mes'ud b. Ömer b. Saadeddin et- Tefâtânî'dir (792/1390).⁸² Tefâtânî, *el-Mutavvel'i* ihtisar etmesi yönündeki talepler üzerine 756/1355 yılında kaleme almıştır.⁸³

“*Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserin üçüncü bölümünün ihtisarıdır. Bir mukaddime, üç fen ve bir hatimeye ayrılmış olup mukaddime kısmında fesahat ve belâgat hakkında bilgi verilmiştir. Müellif meânî ilmine tahsis ettiği birinci fenni sekiz baba ayırmış ve bu bablarda sırasıyla ahvalü'l-müsned ileyh, ahvalu'l-müsned, ahvalü müteallikati'l-fiil, kasr, inşâ, fasl vasl ile icâz, itnâb ve musâvât konularını ele almıştır. Beyân ilmine ayrılan ikinci fende hakikat, mecaz, istiâre ve kinaye hakkında bilgi verilmiştir. Bedî' ilmine ayrılan üç fende ise edebi sanatlar incelenmiştir”.⁸⁴

Eser, *el-Muhtaşar*, *Muhtaşarü'l-Mutavvel*, *eş-Şerhu'l-Muhtaşar* isimleriyle de anılmaktadır. Üzerine hâşiyeler kaleme alınmıştır. Mustafa b. Muhammed el-Bennânî, Ezher'de ders kitabı olarak okutulan *Tecridü'l-Bennânî 'alâ Muhtaşari't-Tefâtânî* isimli bir şerh yazmıştır.⁸⁵

Kitabın 4 nüshası mevcuttur:

15566 demirbaş numarasını taşıyan, müstensih bilgisi bulunmayan kitap, 1183/1770 senesinde, nesih hattı ile 34x20.5, 30x17 ebatlarında, 196 varak, 78 boş varak, 17 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Deri ciltli yazmada yalnızca şemse mevcuttur.

9099 numara ile katalogda yer alan, hattat ve istinsah tarih bilgisi bulunmayan eser, nesih hattı ile 20.5x14, 16x7.5 ebatlarında, 88 varak, 23 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Karton ciltli olup başka bir özellik ihtiva etmemektedir.

⁸² bk. *el-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân* başlığı.

⁸³ Ahmed Matlûb, *el-Ğazvîni ve şürûhu't-Telhîş* (Bağdad: 1967), 570-573.

⁸⁴ Demirayak, *Literatür Bilgisi*, 149-150.

⁸⁵ Özen, “Tefâtânî”, 40/307.

9053 numaralı, karton ciltli ebru özelliği bulunan yazma eser, İbadullah İsa b. Musa tarafından, 1130/1718 yılında, nesih hattı ile 20x14.5, 14x6 ebatlarında, 103 varak, 19 satır şeklinde istinsah edilmiştir.

8909 numara ile demirbaş kayıtlı olan, hattat ve istinsah tarihi bilgisi bulunmayan yazma, talik hattı ile 20x14, 12.5x4.5 ebatlarında, 150 varak, 21 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Oldukça yıpranmış bir deri cilde sahip yazmada şemse ve mikleb mevcuttur.

1.4.3. *Unbûbu'l-belâğa fi yenbû'î'l-fesâha* (أنبوب البلاغة في ينبوع الفصاحة)

Müellifi, Hızır b. Muhammed b. Cafer el-Amâsî 1016/1607 tarihinde Amasya'da doğmuştur.⁸⁶ Müderrislik, müftülüğün yanı sıra devletin önemli mertebelerinde görevler üstlenmiştir. Eğitimini babası İbrahim Efendi'den almıştır. 1084 /1673 yılında vefat etmiştir.
87

Müellifin, tanıtımı yapılan kitabın şerhi konumunda *el-İfâza fi Şerh-i Unbûbi'l-belâğa fi yenbû'î'l-fesâha* isimli bir kitabı daha bulunmaktadır.⁸⁸ Bu, el-Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserine 1060 (1650) senesinde yazdığı bir muhtasardır. Meânî, beyân ve bedî başlıkları altında ilim dallarının açıklamalarını vermiş, öğrencilerin anlayacağı şekilde akıcı ve kolaylaştıran bir anlatım kullanmıştır.⁸⁹ Öğrenciler arasında büyük rağbet gören kitapta, kısaltma adına kaidelerin yer etmesi için genelde verilen örneklerden dahi imtina edilmiştir.⁹⁰ Kitabın iki nüshası bulunmaktadır.

158 numara ile kayıtlı bulunan kitap, Muhammed b. İbrahim el-Hanbelî tarafından, 982 yılında nestalik hattı ile 18.5x12, 14x6.5 ebatlarında, 14+2 varak, 15 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Çiçek baskılı, kahverengi meşin ciltli, cetvelli sayfalarında fasıl, bab ve konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, şerh edilen cümlelerin ilk kelimesinin üzeri çizilmiştir.⁹¹

İlk Satır:

الحمد لله الذي خلق الإنسان علمه البيان نزل الفرقان الذي هو أحسن الكلام و أبلغ النظام على سيد الأنام و خاتم النبيين محمد عليه و عليهم الصلوة والسلام.

Son Satır:

... و جميع فواتح السور و خواتمها وإرادة على أحسن الوجوه وكلها سيظهر لك ذلك بالتأمل مع التركيز لما تقدم والحمد لله رب العالمين. و الصلوة على سيد المرسلين والعاقبة للمتقين ولا عدوان إلا على الظالمين.

8986 demirbaş numarasına sahip, hattat ve istinsah tarih bilgisi bulunmayan karton ciltli kitap, nesih hat ile 20x11.5, 13.5x6 ebatlarında, 86 varak, 17 satır şeklinde istinsah edilmiştir.

1.5. Diğer Belâgat Eserleri

⁸⁶ Mustafa Kırkız, "Hızır b. Muhammed el-Amâsî ve Unbûbu'l-belâğa fi yenbû'î'l-fesâha Adlı Eseri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu I*, ed. Şuayip Özdemir vd. (Amasya: Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 693-700; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/672.

⁸⁷ Hüseyin Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2001), 55-70.

⁸⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/295-296; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/672.

⁸⁹ Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", 58.

⁹⁰ Kırkız, "Hızır b. Muhammed el-Amâsî ve Unbûbu'l-belâğa fi yenbû'î'l-fesâha Adlı Eseri", 694.

⁹¹ İlgili tezde, eserin müellif hattı olduğu ile ilgili bilgi hatalıdır. İstinsah tarihi de bulunmamaktadır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 44.

1.5.1. *Tekmiletü İlmi'l-Meânî* (تكملة علم المعاني) **Demirbaş No: 294**

Tekmile, ıstılah olarak müellifi tarafından tamamlanamayan bir eserin aynı metotla bir başka müellif tarafından tamamlanmasıdır.⁹²

Giriş kısmı ve ilk sayfaları eksik olduğu için kitap ve müellifin isminin tespit edilemediği belirtilse de katalogta verilen eser adından yola çıkılarak müellifin Germiyanlı Hüsamzade İbrahim Efendi olduğu tahmin edilmektedir.⁹³ Bursalı Mehmet Tahir'e göre, "Meşhur âlimlerden olup Germiyanlı Hüsam Efendinin oğludur. İbni Kemal'in *Miftâhı*'na da bir *Tekmilesi* vardır". 1016 /1607 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁹⁴

İstinsah tarih bilgisi bulunmayan kitap, Muslihiddin Akşehirî tarafından talik hattı ile 21.5x14.8, 14x7.3 ebatlarında, 88 varak, 17 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Kahverengi deri ciltli, şemseli, baş kısmı eksik olan kitabın üst kapağı yoktur ve şirâzesi dağılmış durumdadır. Sayfaların boş kısımlarında kısa açıklamalar mevcuttur.⁹⁵

İlk Satır:

... وحق هذا لاعتبار تطويل الكلام في المسند وان لم يحسن ذلك الحسن او يكون المراد بالجملة افادة التجدد دون الثبوت...

Son Satır:

علمت ان تتبع تراكيب الكلام الاستدلالي و معرفة خواصها مما يلزم صاحب علم المعاني والبيان وحين انتصبنا لافادته لزمنا ان لا نضن بنبي هو في جملته وان نستمد من الله تعالى التوفيق في تكملته وبالله استعين تم.

1.5.2. *Risâle fi'l- beyân* (رسالة في البيان) **Demirbaş No: 3980**

Katalogta *Risâle fi'l- beyân* şeklinde yer alan eserin adı kaynaklarda *Risâle fi'l-beyân ve'l-i'câz* olarak geçmektedir.⁹⁶ Müellifi Ebû İshâk İsmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, İsferâyin'de doğdu. Abdurrahman-ı Câmî'den belâgat ve edebiyat okudu. Herat'taki Sultâniyye ile Âdiliyye Medresesi'nde ve Buhara'da ders okuttu. 945/1538'de Semerkant'ta vefat etti.⁹⁷

Müellifin Arap diline dair diğer eserleri şunlardır: *el-Aṭvel, Hâşiye 'alâ Muhtaşari'l-me'ânî*,⁹⁸ *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Semerkandî 'alâ Şerhi'l-Muṭavvel, Mîzânü'l-edeb. Şerhu Risâleti'l-isti'âre, Risâle fi 'ilmi'l-mecâz. Hâşiyetü'l-İşâm 'ale'l-Câmî, Şerhu'l-Kâfiye fi'n-nahv. el-Ferîd fi'n-nahv. Risâle fi taḥkîki'd-delâleti'l-Vaz'iyye. Hâşiye 'ale'l-Çârperdî, Şerhu'ş-Şâfiye fi't-taṣrîf, Şerhu'l-'Avâmil, Muhtaşar fi'n-nahv, Şerhu'l-Muhtaşar, Risâle fi'l-isti'ârât, el-Uşûl 'alâ Muhtaşari't-Telḥîs*,⁹⁹

⁹² Demir, *Kitabiyat*, 280.

⁹³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/324.

⁹⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/324.

⁹⁵ İlgili tezde, müellifin tespit edilemediği belirtilmektedir. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 62, 63.

⁹⁶ İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsmüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/516; *Yazma Eserler Kataloğu*.

⁹⁷ Durmuş, "İsferâyînî, İsmüddîn", 22/516.

⁹⁸ Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur: zweite den supplementbanden angepasste Auflage* (Leiden: E.J. Brill, ts.), 1/518.

⁹⁹ Durmuş, "İsferâyînî, İsmüddîn", 22/516-517.

İstinsah tarih bilgisi bulunmayan eser, Muhammed b. Musa tarafından, rik'a hattı ile 24x17, 15.5x6 ebatlarında, 13 varak, 9 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Ebrulu kapağı deforme olmuştur. Kenarlarında hâşiyeler mevcuttur.¹⁰⁰

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله حمد الشاكرين والصلوة على سيد الاولين والآخرين وعلى آله الطيبين الطاهرين و بعد فاعلم ان طرق اداء المراد
ثلاثة حقيقة ومجاز وكناية.

Son Satır:

...اما ذات نحو طعن فلان ... صفتك او صفة مثل فلان طويل النجاد بمعنى طويل ... او نسبة بينهما نحو ان الكرام في ... فلان.

1.5.3. Urcûze fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî' (أرجوزة في المعاني والبيان و البديع) **Demirbaş No: 139 /1**

Katalogda sehven Saadeddin b. Mes'ud et- Teftâzânî kaydı bulunsa da müellifi, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Sekafî el-Halebî, İbn Şahne'dir.¹⁰¹ Hanefi fakihi olan ve Şam ve Kahire'de ilim tahsil eden müellif tarih, hadis, edebiyat ve şiir alanlarında eserler yazdı. 815/1412 yılında Halep'te vefat etti¹⁰²

Kitap, Muhammed b. İbrahim el-Hanbelî tarafından 969 /1562 yılında, nesih hattı ile 11.5x5.7, 18.4x11 ebatlarında, 1+6 varak, 11 satır şeklinde istinsah edilmiştir. Beyân ve meânî konularını urcûze şeklinde ele alan kitapta, bab başlıkları kırmızı kalemle yazılmıştır. İki sütun halinde ve cetvellidir. Kahverengi deri ciltli kitabın sırt kısmı siyah meşin kaplı, şemseli, miklebli ve zencireklidir.¹⁰³

İlk Satır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله وصلى الله على رسوله الذي اصطفاه محمد وآل وسلم وبعد قد أحببت أن أنظم في علم البيان والمعاني ...

Son Satır:

...مسك إطنابه وإيجازه قال شيخ في كتبه فقير عفو ربه العلي محمد بن إبراهيم بن الحنبلي.

1.5.4. Risâletü'l-istiâre (رسالة الإستعارة) **Demirbaş No: 250/1**

Müellifin adı katalogda Molla b. Muhammed b. Arapşah şeklinde geçmektedir. Ancak Ebû İshâk İsmâüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (945/1538) olması muhtemeldir. Zira kendisinin *Risâle fi'l-isti'ârât ve Şerhu risâleti'l-isti'âre* isimli eserleri bulunuyor.¹⁰⁴

Hattat ve istinsah tarihi bilgisi bulunmayan, yalnızca miklebi bulunan deri ciltli yazma eser, nesih hattı ile 20.2x15, 13.5x9.5 ebatlarında, 7 varak, 12 satır şeklinde istinsah edilmiştir.

İlk Satır:

متوكلاً بكرمه العميم ومصلياً على رسوله الذي هو للمؤمنين رؤوف رحيم وبعد:

¹⁰⁰ İlgili tezde, yazmanın adı(*Kitâbu Belâgat*), ebat (15,6) bilgisi hatalıdır. Müellifin tespit edilemediği belirtilmiştir. Yazı türü bilgisi de bulunmamaktadır. bk. Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 103.

¹⁰¹ Şebketü'l-Eluke (Eluke), "مخطوطة أرجوزة في المعاني والبيان", (Erişim: 22 Mart 2021).

¹⁰² Eluke, "مخطوطة أرجوزة في المعاني والبيان".

¹⁰³ İlgili tezde, istinsah tarihi (982) ile ebat (18,2x11,5 11,3x5) bilgisi hatalıdır. Satır ve varak sayı bilgisi mevcut değildir. bk.Şimşek, *Ziya Bey Arap Dili ve Edebiyatı Yazma Eserler*, 37, 38.

¹⁰⁴ Durmuş, "İsferâyîni, İsmâüddin", 22/516.

Son Satır:

ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد تكون واحدة وقد تكون متعددة، قد انتهى التحرير بمن الخالق القدير على يد العبد الفقير . تمت.

1.5.5. Merâmü't-tâlibin alâ hâşiyeti İsâmiddin (مرام الطالبين على حاشية عصام الدين)

Demirbaş No: 9042

Müellifi, Abdullah b. Abdurrahman es-Sivasî'dir. Müellif ve eser hakkında bilgi bulunamadı.

Deri ciltli, şemseli ve ebrulu kitap, Ahmed Said b. Mahmud b. Osman tarafından, 1163/1750 senesinde, Sivas'ta, ta'lik hattı ile 20.5x13, 14x7 ebatlarında, 194 varak, 25 satır şeklinde istinsah edilmiştir.

1.5.6. Risâletü'l-istiâre ve'l-beyân ve'l-meânî (رسالة الإستعارة و البيان و المعاني) **Demirbaş No:**

15507/2

Müellifi Ebubekir Gümüşhanevî olarak kayıtlıdır. *Osmanlı Müellifleri* 'ndeki bilgilere göre İbrahim b. Yakup Gümüşhanevî'dir (1207/1792). Başka bir kaynakta, Ebû Bekir Efendî Gümüşhânevî ismi verilerek, *Risâle fî beyâni ma'ânî'l-isti'ârât* isimli bir risale kaleme alan, *Avâmil*'i şerh eden zatın Gümüşhaneli Yakupoğlu Ebubekir olarak kayda geçtiğinden bahsedilmiştir.¹⁰⁵ 1207/1792'de Havzada vefat etmiştir. Bursalı Tahir'e göre müellife ait, *Zühretü'l-arûz*, *Şerhu avâmil*, *Risâletâni mine'l-istiâre* isimli iki eseri daha mevcuttur.¹⁰⁶ İkinci eserin, tanıtımı yapılan söz konusu yazma olması kuvvetle muhtemeldir.

Müstensih bilgisi bulunmayan yalnızca şemsesi bulunan karton ciltli eser, 1206/1791'de, Kastamonu'da, nesih hattı ile 21x14.5, 14.5x7 ebatlarında, 18 varak, 21 satır şeklinde istinsah edilmiştir.

¹⁰⁵ Gümüşhane'den Haber, "Tarihteki Meşhur 'Gümüşhanevîler'" (Erişim 17 Mayıs 2021).

¹⁰⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/361.

2. Yazma Belâgat Eserleri Arasındaki İlişkiler

Belâgat kitapları arasındaki ilişkiyi tasvir eden şemada görüldüğü gibi, et-Teftâzânî, el-Kazvînî, el-Cürcânî, el-İsferâyînî gibi klasik literatürün temsilcisi müelliflerin nüshaları kütüphanede yer alırken, *Telhis*'in en meşhur şerhleri olan el-İsferâyînî'nin *el-Atvel*'i, Babertî'nin *Şerhu't-Telhis*'i, es-Subkî'nin *Arusu'l-efrah fi şerhi Telhisî'l-Miftah*'ı, el-Magribî'nin *Mevâhibu'l-fettâh fi şerhi Telhisî'l-Miftah*'ı ile Mehmed Zihni'nin *el-Kavlu'l-ceyyid* gibi kitapların bulunmaması önemli bir eksiklik olarak görünmektedir.

İncelenen eserler arasında klasik belâgat tarihinin tabii bir yansıması olarak sıkı bir ilişki vardır. İki nüshası bulunan *Miftâhu'l-'ulûm*, kendisinden sonra telif edilen belâgat kitaplarının menşei ve işaret fişeği konumundadır. *Miftâhu'l-'ulûm*'u dahi gölgede bırakacak derecede sistemli bir özeti olan, el-Kazvînî'ye ait *Telhisü'l-Miftâh*'ın katalogda 4 nüshası mevcuttur. Listede 4 nüshası bulunan Teftâzânî'ye ait *el-Mutavvel* ise *Telhis*'in Osmanlı medreselerinde büyük itibara sahip en meşhur şerhidir. Yine Teftâzânî'nin telif ettiği *Muhtaşarü'l-me'ânî*, *Telhis*'in en etkili özeti ve katalogda 4 nüshası vardır. Listede yer alan Hamza b. Turgud el-Aydinî'nin yazdığı *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik* ile el-Amasî'ye ait *Unbübu'l-belâğa fi yenbü'i'l-fesâha* kitapları da yine *Telhis*'in itibarlı şerhlerindedir. İncelenen eserler arasında tek nüshası bulunan Abdullah el-Yezdî'ye ait *Hâşiyeti alâ muhtaşari'l-me'ânî*, Teftâzânî'nin *Muhtaşarü'l-me'ânî*'sinin bir haşiyesidir.

Sonuç

Ziyabey Kütüphanesindeki Belâgatla ilgili 33 eserin 2'si ana metin, 9'u şerh, 8'i muhtasar, 8'i haşiye, 1'i manzum, 2'si belâgatın belirli bir konusu üzerine, 3'ü ise diğer türdedir.

Yazmaların genel olarak zencirek, şemse, mıklep gibi fiziksel unsurlara sahip olduğu ve deforme, sayfası eksik nüshanın nadir olduğu tespit edilmiştir.

İncelenen eserlerde müellif nüshasına rastlanmamıştır.

Müellif açısından bakıldığında, iki farklı eseriyle en çok nüsha ile Teftâzânî (8) ilk sırada gelmektedir. Onu sırasıyla Kazvînî (4), Cürcânî (3), Sekkâkî (2) ve İsferâyînî (2) takip etmektedir.

Müellif vefat tarihine göre, biri meçhul olmak üzere, *Miftâhu'l-'ulûm* müellifi Sekkâkî (626) ilk sırada yer alırken; *Risâletü'l-istiâre ve'l- beyân ve'l-me'ânî* müellifi İbrahim Gümüşhânevî (1207) listenin en sonunda gelmektedir.

İstinsah tarihlerine göre ise yazma eserler şu şekildedir: Teftâzânî'ye ait (51) demirbaş numaralı *el-Mutavvel*'in kronolojik olarak öncelikle (748), el-Kazvînî'ye ait (814281) numaralı *Telhisü'l-Miftâh*'ın ise en son (1219) istinsah edildiği görülmektedir. 13 yazma eserin istinsah tarihi ise belirlenememiştir.

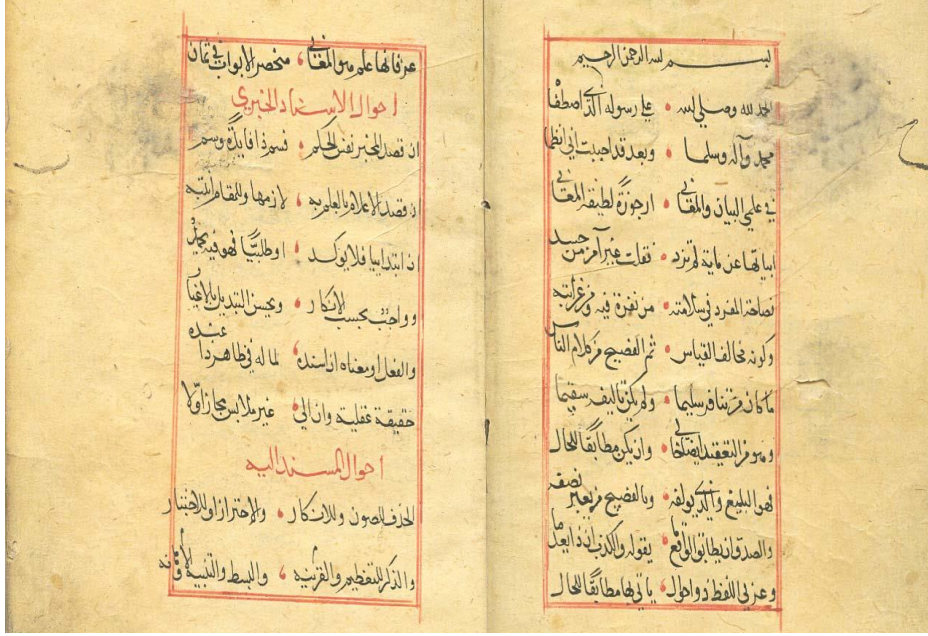
Yazı türü bakımından ağırlıklı nesih hattı görülmekle birlikte, farklı yazı türlerine de rastlanmaktadır.

Varak sayısı bakımından, (48) demirbaş numarası ile kayıtlı, 1012 tarihli *el-Mutavvel* nüshasının en çok (246), (250/1) demirbaş numaralı *Risâletü'l-istiâre* nüshasının ise en az (7) varak sayısına sahip olduğu görülmektedir.

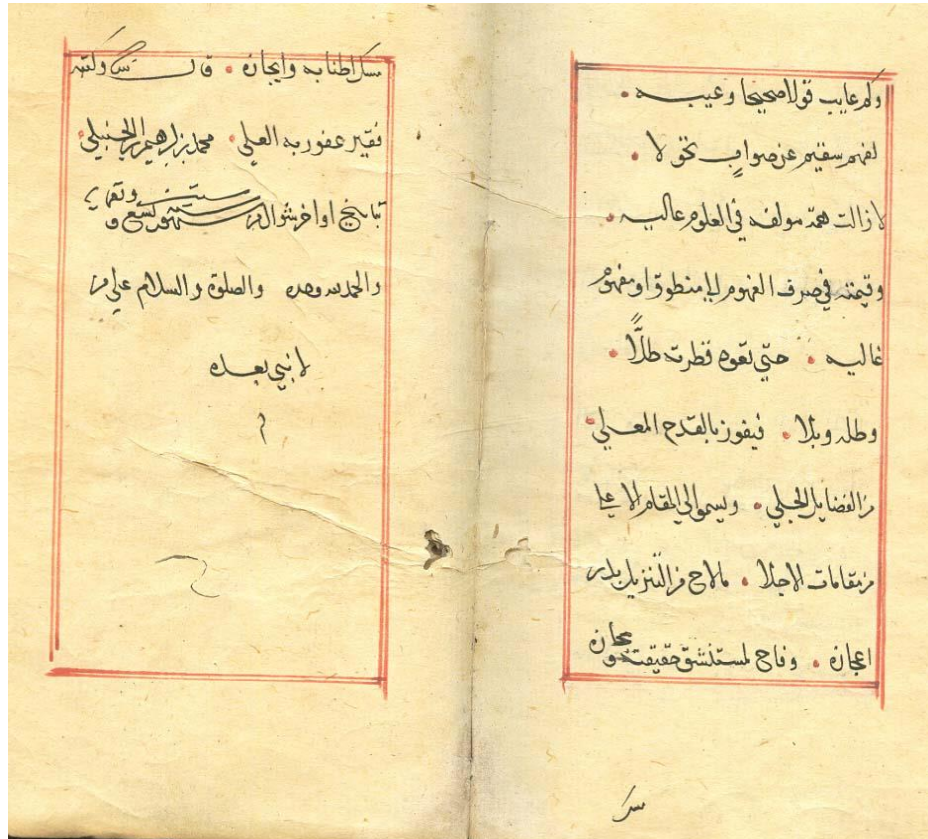
Klasik belâgat literatürünün nüvesi olan *Miftâhu'l-'ulûm*, Sahn-ı Seman'dan sonra 2. sırada gelen *Miftâh Medreselerinin* adını belirleyecek bir nüfuza sahip olmuştur.

Yazma eserler içerisinde, söz konusu muteber kitapların bir veya birden fazla nüshaları mevcuttur: Ana metin konumundaki *Miftâhu'l-'ulûm*'dan 2 nüsha; şerh türünde Tefâtânî'ye ait ikisi *Şerhu Telhîsi'l-Miftâh* başlıklı, ikisi ise *el-Mutavvel* başlıklı olmak üzere *Telhîs*'in şerhi olan toplamda 4 nüsha; haşiye türünde yine Osmanlı medreselerinde rağbet gören Cürcânî'ye ait *Hâşiye alâ şerhi Telhîsi'l-Miftâh*'dan 3 nüsha; çok okunmasına rağmen Hasan Çelebi'ye ait *Hâşiye ale'l-Mutavvel fi'l-meânî ve'l-beyân*'dan tek nüsha; muhtasar türünde medreselerin gözdesi durumundaki Kazvîni'ye ait *Telhîsü'l-Miftâh*'dan ve Tefâtânî'ye ait *Muhtasarü'l-me'ânî*'den ise 4'er nüsha. Bu yazma eserlerin kütüphanedeki varlığı, dönemleri içerisinde kendilerine yönelik rağbet ve itibarı açıklıkla ortaya koymaktadır.

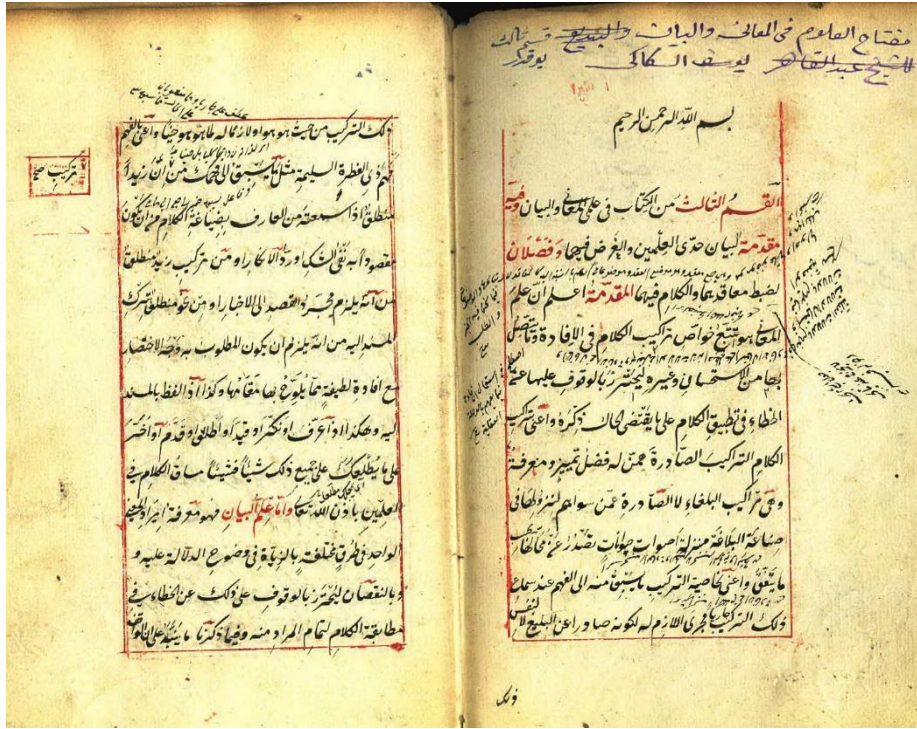
Bulunması öngörülen, *el-Atvel*, *Şerhu't-Telhîs*, *Arusu'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, *Mevâhibu'l-fettâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh* ile *el-Kavlu'l-ceyyid* gibi eserlerin nüshalarına ise rastlanmamıştır.

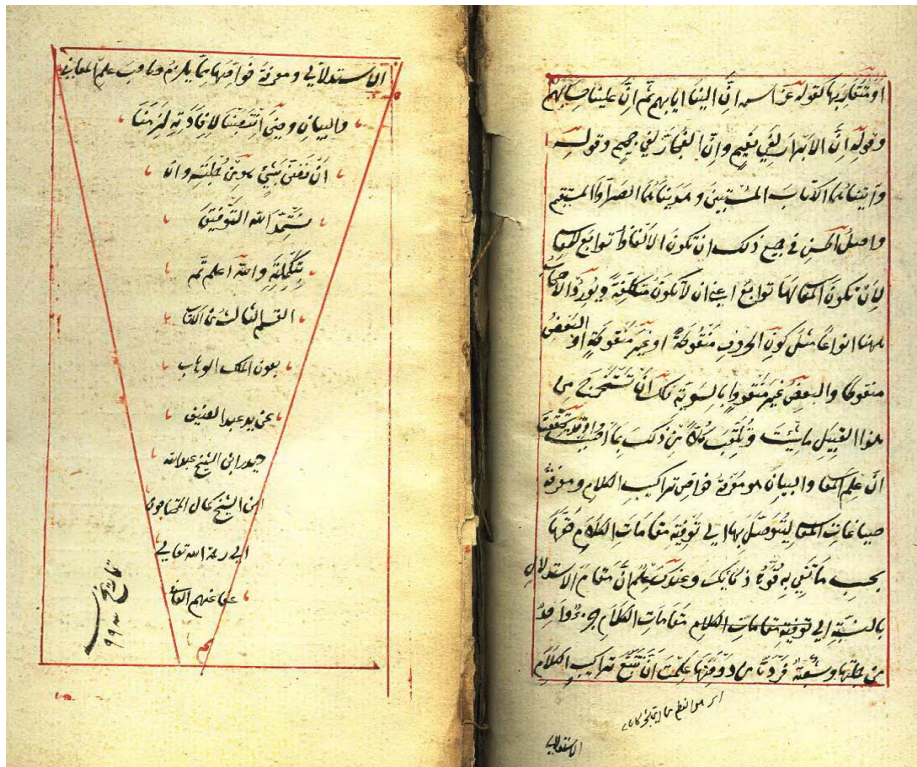
Tablo 3: (139/1 Demirbaş No'lu) *Urcûze fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*'nin İlk Sayfası

Tablo 4: (139/1 Demirbaş No'lu) *Urcûze fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*'nin Son Sayfası

Tablo 5: (95 Demirbaş No'lu) *Miftâhu'l-Ulûm*'un İlk Sayfası

Tablo 6: (95 Demirbaş No'lu) *Miftâhu'l-Ulûm*'un Son Sayfası

Kaynakça

- Abidat Sanat. “Ciltçilik-Cildin Kısımları Nelerdir?”. Erişim 24 Nisan 2021.
<https://abidatsanat.com/susleme-sanatlari/cilt-sanati/ciltcilik-cildin-kisimlari-nelerdir/>
- Ahfeş, el-Evsat. *Kitâbü'l-Kavâfi*. Şam: İzzet Hasan, 1970.
- Âkifzâde, Abdurrahman el-Amâsî. *Kitâbü'l-Mecmû' Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmû'*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 2527, 38a.
- Akpınar, Cemil. “Hasan Çelebi, Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/313-315. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Amâsî, Âkifzâde Abdurrahman. *Kitâbü'l-Mecmû' Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmû'*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 2527, 38/a.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. İstanbul: 1955.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2005.
- Benli, Mehmet Sami. “Miftâhu'l-Ulûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Bilgin, Orhan. “Yazma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/369-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur: Zweite den Supplementbanden Angepasste Auflage*. 2 Cilt. Leiden: E.J. Brill, ts.
- Bulut, Ali. “Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (01 Temmuz 2007), 275-291. <https://doi.org/10.17120/omuifd.91898>
- Bulut, Ali. “Hamza b. Turgut Aydınî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1/527, 528. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Bulut, Mustafa. “Sivas'taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. ed. Şeref Boyraz. 1/ 41-44. Sivas: 2007.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Cârullah Veliyyüddin Efendi. *Bernâmeçü kırâ'ât*. nşr. Ahmed Abdülmecîd Herîdî, Kahire: Annales islamologiques 1980.
- Çetinkaya, Bayram Ali. “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İdeal Aydın ve Bürokrati. Yusuf Ziya (Başara) Bey ve Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (15 Haziran 2008), 63-90. <https://dergipark.org.tr/pub/cuifd/255172>
- Demir, Halis. *Kitabiyat, Haneî Fıkıh Edebiyatı*. İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı, 2021.
- Demir, Halis. “Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Fıkıhla İlgili Kitaplar ve Risaleler”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/2 (31 Aralık 2018), 187-232. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3474603>
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Denizli, Hikmet. *Sivas Tarihi ve Anıtları*. Sivas: Özbelsan Anonim Şirketi, 1998.
- Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsmüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/516, 517. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Kazvînî, Hatîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/156, 157. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Durmuş, İsmail. “Muhtasar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/57-59. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. “Sekkâkî , Ebû Ya'küb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Eliaçık, Muhittin. “Osmanlı Medreselerinde Öğretilen Belâgat Kitapları”. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (01 Haziran 2014). <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-02-04-03>
- Ergün, Mustafa. “Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Anadolu Dil- Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1996), 31-39.
- Furat, Ayşe Zişan. “Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler”. *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, 631-649.
- Gümüş, Sadreddin. “Cürcânî, Seyyid Şerîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gümüş, Sadreddin. *Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*. İstanbul: 1984.
- Gümüşhane'den Haber. “Tarihteki Meşhur ‘Gümüşhanevîler’”. Erişim 17 Mayıs 2021. <https://gumushanedenhaber.com/tarihteki-meshur-gumushanevi-ler/>
- Günaydın, Necip. *Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegationları*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2002.
- Günel, Fuat. “Üsküdüârî, İsmüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/632, 633. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2002), 274-293.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (01 Ocak 2008), 25-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/162904>
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İyibilgin, Orhan. *Ayıntabi'nin Tercüme-i Tibyan tefsirinin muhteva ve metod bakımından değerlendirilmesi*. İstanbul : Marmara Üniversitesi, 2008.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya. İstanbul: 1941.
- Kâtib Çelebi. *Süllemü'l-vüşûl*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, vr. 79b.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman. *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fuqahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. İstanbul: Süleymaniye Ktp, Reîsülküttâb, nr. 690, vr. 369^a-370^b
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957.
- Kılıç, Hulusi. “Belâgat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kırkız, Mustafa. “Hızır b. Muhammed el-Amâsî ve Unbûbu'l-Belâgâ fi Yenbû'i'l-Fesâha Adlı Eseri”. *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*. Ed. Şuayip Özdemir vd. 1/693-700. Amasya: Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Mardin, Ebül'ulâ. *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*. İstanbul: 1946.
- Matlûb, Ahmed. *el-Kazvîni ve Şürûhu't-Telhîş*. Bağdad: 1967.
- Mektebetu Alukah. “مخطوطة أرجوزة في المعاني والبيان”. Erişim 22 Mart 2021. <http://www.alukah.net/library/0/69351/>
- Merkezu Emcad li'l-Mahtûtât. “فهارس مركز أمجاد للمخطوطات”. Erişim 04 Mayıs 2021. <https://amgadcenter.com/search>
- Mutlu, Yücel. *Dâru'r-Râha'dan Abdiağa Konağı'na (Râhatoğulları/Mütevellizâdeler 1321-2001)*. Sivas: Özbelsan Anonim Şirketi, 2003.
- Özen, Şükrü. “Teftâzânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Paşa, Babanzade Bağdatlı İsmail. *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. 2 Cilt. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1967.

- Rukancı, Fatih, Fatih. “Sivas Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi”. *Türk Kütüphaneciliği* 19/2 (2005), 278.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308.
- Şaban, İbrahim, “Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatine Dair Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası* 0/13 (2008), 119-134.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Vekâiyü'l-fudalâ*. nşr. Abdülkâdir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şimşek, Zeynep. *Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Yazma Eserlerin Tespiti Ve Tavsihi*. Gümüşhane: Gümüşhane, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tahrânî, Muhammed Muhsin Tahrani Aga Büzürg-i. *ez-Zeria ila tasanifi's-Şia*. Beyrut : Dârü'l-Edva, 1983.
- Taşköprizâde, İsmüddin Ahmed Efendi. *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye*. Nşr. Ahmed Subhi Furat. İstanbul: 1985.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Hâşiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Recez”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/509, 510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tuna, Üzeyir. *Hamza b. Turgut el-Aydîni ve Kitâbu'l-Mesâlik Adlı Eseri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. “Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi”. Erişim 08 Temmuz 2021. <http://www.ziyabey.yek.gov.tr/>
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. “Yazmalar”. Erişim 29 Nisan 2021. <http://yazmalar.gov.tr/sayfa/yazma-kitaplar/9>
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. “Yazmalar”. Erişim 04 Mayıs 2021. <http://yazmalar.gov.tr/eser/hasiye-alal-muhtasar/9517>
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. “Yazmalar”. Erişim 04 Mayıs 2021. <http://yazmalar.gov.tr/eser/hasiyetul-hasiye-ala-serhi-muhtasaril-munteha/149271>
- Yazıcı, Hüseyin. “XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsi”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2001), 55-70.
- Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*. Sivas: Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü, Mart 2021.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm : Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1997.